

KUTADGU BİLİĞ DİZİNİ ÜZERİNE

SEMİH TEZCAN

Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks*. İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47. Seri: IV - Sayı: A 12. İstanbul 1979, XV+565 s.

Arat'ın çalışmaları arasında Kutadgu Bilig'in üç nüshasına dayanan karşılaştırmalı metin yayını ve çevirisi sanırım onu en uzun süre uğraştıran çalışmalar olmuştur. Kendisi bu çalışmalarına daha hccası Willy Bang Kaup hayattayken (yani 1934'ten önce) başladığını yazıyor¹. Çeviri cildi ilk kez 1959'da basıldığına göre² Arat'ın KB³ üzerinde 25 yıla yakın çalıştığı anlaşılıyor. Ölümünden 15 yıl sonra kendi öğrencisi olan meslektaşlarımızın yayınladığı dizinin

¹ Bkz. R. R. Arat, *Kutadgu Bilig I, Metin*, TDK, İstanbul, 1947, VI. s.

² R. R. Arat, Yusuf Has Hâcib: *Kutadgu Bilig II, Tercüme*, TTK, Ankara 1959.

³ Bu yazıda şu kısaltmalar kullanıldı: **KB** = Kutadgu Bilig; **A** = *KB Viyana Nüshası*, (*Tıpkıbasım*, TDK, İstanbul 1942); **B** = *KB Fergana Nüshası*, (*Tıpkıbasım*, TDK, İstanbul 1943); **C** = *KB Mısır Nüshası*, (*Tıpkıbasım*, TDK, İstanbul 1943); **A.** = Arapça (*KB İndeks'te*); **Ar.** = Arapça (bu yazıda); **ATG** = A. v. Gabain, *Alltürkische Grammatik*, ³ Wiesbaden 1974; **BTT II** = K. Röhrborn, *Eine uigurische Totenmesse*, Berliner Turfantexte II, Berlin 1971; **BTT III** = S. Tezcan, *Das uigurische Insadi-Sûtra*, Berliner Turfantexte III, Berlin 1974; **Clauson** = G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972; **DS** = *Derleme Sözlüğü I-XI*, TDK, Ankara 1963-1979; **DTS** = *Drevnetyurkskiy slovar'*, Leningrad 1969, **ES** = É. V. Sevortyan, *Étimologičeskiy slovar' tyurkskix yazıkov*, Moskva, *osnovi na glasnie*: 1974, *osnovi na bukvu "b"*: 1978; **EW** = M. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969; **F.** = Farsça (*KB İndeks'te*); **Fa.** = Farsça (bu yazıda); **K** = Mahmud al-Kâşgari (B. Atalay'ın çevirisi: *Divanü Lûgat-it-türk*, TDK, Ankara 1939-1941, *Dizini*: TDK, Ankara 1943); **OTG** = C. Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden 1954; **Pekarskiy** = É. K. Pekarskiy, *Slovar' yakutskogo yazıkı, I-III*, Petrograd 1917-1930; **R** = W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte*, Sanktpeterburg 1893-1911, I-IV; **Suv.** = *Suvarnaprabhâsa* (yayımlayanlar : V. V. Radlov-S. E. Malov, Bibliotheca Buddhica XVII, Sanktpeterburg 1913); **TS** = *Tarama Sözlüğü I-VIII*, TDK, Ankara 1963-1977; **Yudahin** = K. K. Yudaxin, *Kırgızça-Orusça Sözdük*, Moskva 1965.

önsözünde Muharrem Ergin, Arat'ın sağlığında metnin fişlerini hazırladığını, alfabe sırasına koyduğunu, ancak maddelerin düzenlenmesi ve maddebaşlarına anlam verilmesi işinin birkaç denemeden ibaret kalmış olduğunu bildiriyor. Bu fişler üzerinde dizini yayınlayanların denetiminde yaptırılan öğrenci mezuniyet tezlerinin sonradan bir kez daha gözden geçirilip denetlenmesi ve düzeltilmesi sonucu ortaya Arat'ın adıyla yayınlanan dizin cildi çıkmıştır.

Bu dizini Arat kendisi bitirebilse, hele Uygurca metinlerde ve Atebetü'l-hakayık'ta yaptığı gibi notlarını ve açıklamalarını da yazıp yayınlatabilseydi, Türk filolojisi pek yararlı bir çalışma daha kazanmış olurdu. KB metni yaklaşık 68.000 sözcükten oluşmaktadır. Bunca sözcüğü 2861 maddebaşında⁴ toplayarak belli bir düzene göre sıraya koymak ve anlam vermek kolay bir iş değildir. Bu güç işi üzerlerine alan meslektaşlarımıza teşekkür borçluyuz. Gerçekte Arat'ın yalnız teknik hazırlıkların bir kısmını yaptığı bu dizini kitap durumuna getirdikten sonra, hocalarına saygılarını dile getirmek üzere yazar adı olarak onun adını göstermeleri, kendilerini ise "neşre hazırlayanlar" diye alçakgönüllülikle geriye çekmiş olmaları da takdire değer bir davranıştır. Kuşkusuz, yaşamı boyunca titiz çalışmanın pek güzel örneklerini vermiş olan hocalarının adıyla bu kitabı yayınlarken gerekli özeni yeterince göstermiş olsalardı, kazanacakları takdir daha da büyük olacaktı. Aşağıda gösterileceği gibi KB dizininde düzeltilmesi gereken epeyce nokta bulunmaktadır. Yine de bu dizin, özellikle ileride KB'in söz varlığı üzerine yapılacak başka çalışmalar için yararlı olacaktır. Ayrıca verilerin bulunmasında büyük ölçüde kolaylık sağlamaktadır, ancak dikkatle kullanılması gerekir.

Eski Türk dillerini çok iyi bilen Arat, KB'in en güç beyitlerini bile kolayca anlayabilmişti. Ne var ki 11. yy.da Karahanlı lehçesinde ve şiir olarak yazıldığı için kendine özgü sözdizimiyle kurulmuş bir metni yazılışından 800 yıl kadar sonra yeniden – düzyazıyla dahi olsa – Türkiye Türkçesiyle ve her okuyanın anlayacağı biçimde söylemek, bu arada metne de sadık kalmak güç bir işti. Arat bu güç işi de büyük başarıyla gerçekleştirmiş, ancak ara sıra metinden biraz ayrılmak,

⁴ Aşağıda yapılan düzeltmeler (çıkarılması ve eklenmesi gereken maddebaşları) bu sayıyı değiştirmektedir.

serbest çeviri vermek gereğini duymuştur⁵. Dizinin hazırlanışı sırasında bu serbest çeviriler biraz daha dikkatle süzülseydi, kimi sözcüklere verilen ve yalnız serbest çeviri içerisinde geçerli olan karşılıkların dizine girmesi önlenmiş olurdu. (Örn. aşağıda *kuyuğ*, *küçed-*, *şingim*, *telmir-*, *turgur-*, *yiged-* üzerine notlara bkz.)

Arat'ın çözülemeyen, eski kaynaklarda ve yeni dillerde bulunmayan birkaç sözcüğü çevirisinde metinde geçtiği gibi bıraktığı görülüyor. Böyle sözcüklerin sayısı pek az olsa da bunları dizinde açıkça göstermek, bir anlam verme önerisinde bulunmak istenmiş olsa bile, bunun Arat'ın çevirisinde bulunmadığını, dizini hazırlayanlarca önerilen anlam olduğunu belirtmek uygun olurdu. (Aşağıda *şimiş*, *yışin*, *yori* üzerine notlara bkz.)

Arat KB üzerinde öyle geniş bir yetkiyle çalışmıştır ki, onun ölümünden sonra Eski ve Orta Türkçe üzerine yayınlanmış büyük sözlükler ve öteki eserler⁶ yardımıyla ancak az sayıda sözcük için yeni değerlendirmeler yapılabilmektedir⁷. Bu eserlerden DTS ve Clauson'un kökenbilgisi sözlüğü KB araştırmaları için özellikle önemlidir. DTS'da KB'den pek çok örnek gösterilmiş, ayrıca KB'de geçen deyimlerin büyük bir kısmına da yer verilmiştir. (Buna karşılık aşağıda yer yer değinileceği gibi "İndeks"te deyimlerin önemli

⁵ M. Ergin'in KB *İndeks* VI. s. "Arat'ın tercümesi oldukça serbest bir tercümedir" ve A. Dilâçar'ın *Kutadgu Bilig İncelemesi* (TDK, Ankara 1972) 10. s. "Prof. Rahmeti her halde 'edebî zevk' sağlamak amacıyla, çevirisini bize 'sözlüksel'den (lügavî) daha çok 'anlamsal' (mealen) olarak vermiştir" düşüncelerine katılmıyorum. Arat metne olabildiğince bağlı kalmış, yalnız şu durumlarda serbest çeviri yoluna başvurmuştur: a) Yusuf'un düşüncelerini pek kısa ve yoğun biçimde söylediği beyitlerde, b) İyice anlaşılmayan beyitlerde, c) Metne bütünüyle bağlı kalmanın çeviride anlaşılmağa yol açacağını gördüğünde. Doğrusu, KB gibi bir metnin çevirisinde tutulabilecek tek yol da budur. Sadece Karahanlıca biçimlerin yerine Türkiye Tü. biçimlerin koyulmasıyla yapılacak bir çeviri, hiçbir işe yaramaz ve anlaşılmaz bir oyundan başka ne olurdu?

⁶ Örn.: DTS, TMEN, Clauson, BTT dizisi, J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapest 1976, K. Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*, Wiesbaden, 1, Lieferung: 1977, 2. Lieferung: 1979.

⁷ Sözcüklerin okunuşları konusunda ise aynı şey söylenemez. Arat'ın ara sıra Kazan Tatarcasının ve Türkiye Türkçesinin etkisinde kalarak Karahanlıcadaki yuvarlak ünlüleri belirtmede yanlışya düştüğü görülüyor (o yerine u, ö yerine ü vb.). Bang'ın kullandığı geleneksel çevriyazıdan ayrılmayarak *ê*'yi göstermemesi de gerek kendi yorumlarında, gerekse "İndeks"te kimi kez yanlışmalara yol açmıştır, (örn. aşağıda *irig*, *iril-* üzerine düzeltmelere bkz.).

bir kısmı eksiktir.) Ancak DTS'da genellikle Arat'ın, kimi kez de Radloff'un yorumlarına bağlı kalınmış, yeni yorumlar verilmemiştir. Clauson'un sözlüğünde ise durum daha değişiktir. O, deyimler üzerinde pek az durmuştur, fakat sözcükler açısından KB'yi iyice taradığı anlaşılmaktadır. Sözlüğüne almadığı az sayıda sözcük bulunmaktadır, ancak bunları ya söyleyecek bir şeyi olmadığı (örn. Arat'ın çevirmediği *simiş*, *yışın*, *yori* sözcüklerini Clauson da almamıştır), ya da kendince başka türlü yorumlayıp ayrı bir sözcük saymadığı için almamış olduğu anlaşılmaktadır (örn. *ozun*'u *uzun*'la aynı sözcük saymıştır, *yür* 'darı'yı *yör-* eyleminden buyruk saymıştır, aşağıya bkz.). Öte yandan Eski ve Orta Türkçenin tüm söz varlığını yeni dillerle de karşılaştırarak ve köken açıklaması denemeleri vererek işlediği için kimi sözcükler için yeni yorumlar getirebilmiştir. Onun yorumlarının hepsini kabul etmesek bile bunlardan yararlanmak, esinlenmek, kuşkusunu belirttiği ya da bir ipucu verdiği noktalardan daha ileriye gidebilmek olanağı vardır. Bu yüzden dizin üzerindeki eleştirilerimde sık sık onun sözlüğündeki yorumlarla karşılaştırmalar yapmak, kimi kez yeni bir yorum vermesem bile, onun yorumunu anımsatmak gereğini duydum.

KB'in Türk dili tarihi açısından önemini ve Türk yazını içerisindeki eşsiz yerini göz önünde bulundurarak yayınlanmış olan bu "İndeks"i titizlikle düzeltmeyi bir görev bildim. Dizinde düzeltilmesi gereken noktaları belirtirken birkaç yerde, özellikle anlaşılması güç beyitlerde Arat'ın okuyuş ve anlamlandırmalarından uzaklaşıp yeni yorumlar getirmeye çalışmış olmam, büyük üstad Arat'ın engin bilgisiyle bilim dünyasına armağan ettiği bu çalışmaya katkıda bulunmak amacına yöneliktir. Kuşkusuz, bu yorumlarım ancak metnin biraz daha düzeltilmesi, biraz daha iyi anlaşılması için bilimsel tartışmaya sunulan önerilerdir.

Dizinin düzenlenmesinde şu aksaklıkların bulunduğu görülüyor:

1. Eksik ya da birbirine karıştırılmış maddeler.
2. Arat'ın çevirisinin yanlış anlaşılması sonucu yanlış anlamlandırılmış maddeler.
3. "İndeks sırası"na göre bir kısım yapım eklerinin "geçici ekli isim şekilleri" sayılarak maddebaşı yapılmamış olması. (Bunların hepsini tek tek göstermek pek çok yer alacağı için ancak birkaç maddede bu sorun üzerinde durulmuştur. Yapım ekleri arasında böyle

bir ayırım söz konusu edilecekse, daha önce bunun ayrıntılı olarak açıklanmış olması gerekirdi. Kaldı ki, IX. s. da “Buradaki eklerle yapılan kalıcı isimler alfabetik sıraya girecek” dendiği halde, örn. *kögüzlüg* ‘gururlu; mert’ gibi mecazi anlam kazanmış bir türetme bile ayrı maddebaşı yapılmamış, *kögüz* maddesine sokulmuştur). Bunun gibi -*GU* ile eylemden türemiş adların çoğu yerde ortaç sayılarak maddebaşı yapılmamış olması.

4. “İndeks sırası”nda “eksiz genitif” ve “eksiz akkuzatif”in ayrıca gösterileceği belirtilmişken (bkz. X. s.) bunun uygulanmamış olması. (Sanırım bu deyimler casus indefinitus yerine kullanılmıştır. Hemen belirtiyim ki, dizinde bunu göstermek hem güç bir iştir, hem de pek gerekli değildir. Ama uygulanmamış olduğuna göre “İndeks sırası”nda da yer almamalıydı.)

5. “İndeks sırası”nda +*ı*/*i* belirtme durumu (akkuzatif) ekinin ayrıca gösterileceği belirtilmişken bunun yeterince titizlikle yapılmamış olması. (Örn. 5336b *ili kapğı atı bu ol itgüçi* dizesinde, *il*, *kapğı*, *at* sözcükleri +*ı*/*i* belirtme durumu eki almıştır, dizinde ise bunlar iyelik eki sayılarak iyelik ekli örnekler arasına katılmıştır.)

6. “İndeks sırası”nda “dize sonu önlemesi”ne (*a!/e!*) yer verilmediği için bu durumdaki sözcüklerin sık sık yanlışlığa yol açmış olması.

Aşağıda 1 ve 2 kısmen de 3 ve 6 ile ilgili düzeltmeler yapıldı. Bunun dışında metin ve çeviride kimi değişiklikler önerildi. Fakat ünlülerin okunuşu (*o* yerine *u*, *ö* yerine *ü*, *é* yerine *i* vb.) ile ilgili sorunlar üzerinde - bunlar düzeltme ve değişiklik önerileriyle doğrudan doğruya ilgili olmadıkça - genellikle durulmadı.

* * *

4. s. *açu* ‘(Tanrıya hitap olarak) ey baba, peder’. Bu anlam 10a’ya uyuyor, fakat 5147 ve 5249’da Arat *açu mengülük*’ü eşanlamlı sayarak ‘ebedi’ ile karşılımıştır. Radloff bu sözcüğü *acu*, Clauson 20 ise yazıtlardaki *eçüm apam*, *eçümüz apamız* ile birleştirerek *eçü* okumuştur. Bence Yakut. Pekarskiy I 307 *ese* ‘dede’ de bununla birleştirilmelidir. Metin ve dizinde bütün verilerin *eçü* olarak düzeltilmesi, dizinde ‘sonsuz, ebedi’ karşılıklarının da eklenmesi gerekir.

5. s. *adaş*- ‘arkadaş olmak, ahabab olmak’, *adaştı* 501. Bu beyit B’de yoktur, C’deki *adaştı*’nın yerine A’da *adaş tuttı* bulunmaktadır; *adaş tut-*

deyimi KB'de birçok kez geçer, buna karşılık *adaş-* başka hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. Yeterince güvenilir olmayan C nüshasındaki bu tek veriye dayanarak *adaş-* eyleminin varlığını kabul etmek sakıncalı olduğundan 501b'nin metinde A'ya göre *adaş tuttu anda bir atlıg kişi* olarak düzeltilmesi, dizinde de buna göre gerekli değişikliğin yapılması uygun olur.

6. s. *adıgla-* 'ayılaşmak, ayı gibi olmak' eyleminin yerine yalnız *adıglayu* 'ayı gibi'nin kalması yeterlidir. Çünkü *+layu/+leyü* 'gibi' anlamını veren bir birleşik ektir ve *+la-/+le-* ile türemiş bir eylem bulunmasa dahi adlara eklenebilir, bkz. Brockelmann OTG 119. s. § 78.

9. s. *ağna-* 'debelenmek'. Maddebaşında, orta hece düşmesiyle 79'da geçen *ağna-* biçiminin de gösterilmesi, yani maddebaşının *ağ(ı)na-* olması gerekir.

9. s. *ağır* 'ağır, güç' verileri arasında gösterilen *ağır kıl-* yalnız 3139'da birleşik eylemdir, 900 ve 906'da ise *ağır* ve *kıl-* sözcükleri birleşik eylem oluşturmamaktadır, Arat'ın çevirilerine bkz.

12. s. *ajun* (F.) 'dünya'. Sözcüğün F. (= Farsça) olarak gösterilmiş olması doğru değildir, bilindiği üzere bu sözcük Sogutçadan ödünçlemedir.

14. s. *ağur* 'ahır' sözcüğünün Fa. *ağwur*'dan ödünçleme olduğunun belirtilmesi gerekir, bkz. Clauson 89.

15. s. *al* 'al renk'. Bu karşılığa 'pembe, soluk kırmızı'nın da eklenmesi gerekir. Bugün Türkiye Türkçesinde ve bazı öteki Türk dillerinde kırmızının daha koyu tonlarını gösteren *al* sözcüğünün eski anlamının 'pembe' olduğu özellikle KB 6229'dan anlaşılmaktadır.

17. s. *alğal-* 'almak', *alğal-ır* 1472. Bu verinin *al-ğalır* biçiminde *al-* maddesine aktarılması ve *alğal-* maddebaşının çıkarılması gerekir. Çünkü *-ğalır/-gelir* 'yapmak üzere olmak' anlamını veren bir ek biçimbirimidir, bkz. ATG § 259 ve 395. s. Nachtrag 41, BTT III 29. s. 77. not (*-kalır/-kelir*).

17. s. *alık* 'boş arzu, geçici arzu, heves; tâviz'. Bu sözcüğü Arat 1490'da 'meziyet', 3629'da 'taviz', 4757'de 'fenalık', ile karşılamıştır. 4757 için Clauson 136'da haklı olarak 'alışkanlık' anlamı verilmiş, fakat soru işaretiyle bırakılmıştır. 4757'de A nüshasında satır altında Arap harfleriyle *nihādeşān* (Fa. *nihāde* 'alışkanlık') yazılmış olduğuna

göre bu anlam kesindir, 1490'da *alinsu alık* "alışkanlık edinsin", 3629'da *et özke alık birme egme boyun* "vücuda alışkanlık yerleştirme, ona boyun eğme" olarak anlamak mümkündür. Clauson'un belirttiği gibi *alık*, *al-* kökünden türemiş olmalıdır, Türkiye Tü. *alış-*, *alışkan* sözcüklerinin de aynı kökten olduğuna dikkat edilmelidir.

17. s. *alış-* 'beraber etmek, beraberce yapmak, beraber paylaşmak'. Verilerden 4111, 5032 ve 5684'te *elig alış-* 'el sıkışmak' söz konusudur. 4111b *elig alışu tutşu yime turmağıl* Arat'ın çevirisinde "fazla lâübâli hareketlerde bulunma" olarak verilmiştir. Bunu "(uzun uzadıya) el sıkışarak, el tutuşarak da durma" biçiminde metne biraz daha yaklaştırabiliriz. 4305 ve 4421'de 'karşılıklı almak vermek, ticaret yapmak' anlamları uymaktadır, nitekim Arat 4421'de "alış verişte bulun" diye çevirmiştir.

18. s. *alsık-* 'bir şeyden kurtulmak, kaybetmek'. Burada 'bir şeyden kurtulmak' yerine 'soyulmak, elindeki kaptırmak' karşılığı uygundur, bkz. Clauson 152.

20. s. *anga* 'değersizce, kıymetsizce (metinde 'şaşkın şaşkın' şeklinde mânâlandırılmıştır)' *anga yori-* 4008. Maddebaşı *ang* 'şaşkın' olarak düzeltilmelidir, *a!* KB'de çok sık bulunan dize sonu ünlemesidir.

20. s. *ang-* 'anmak, anlamak, dikkat etmek'. Karşılığın 'anmak, hatırlamak' olarak düzeltilmesi gerekir, bkz. Clauson 168.

22. s. *ara* 'bâzan' verileri arasındaki 6617 *ara*, *ar-* 'aldatmak' eyleminden ulaştır.

22. s. *ara* 'bâzan' ve *ara* 'ara, arasında' verileri arasında bulunan *arala* ayrı maddebaşı yapılmalıdır. Çünkü burada *+la* yapım ekidir, nitekim *ikile*, *özele* gibi biçimler ayrı maddebaşı yapılmıştır.

22. s. *arbuз* 'karpuz (mecazî olarak 'ahmak' mânâsında)', *kişi arbuзı* 1900. Arat herhangi bir yorum vermeksizin "ey insanların karpuzu" diye çevirmiştir. Bang da *Ungarische Jahrbücher* 6 (1926) 158. s. (Fitret'in KB üzerine yazısının Almanca çevirisi) dipnot 1'de KB'deki bu sözcüğün *karbuз*, *harbuз*'dan başka bir şey olamayacağını yazıyor ve A 144/17 *neçe körklüg erse kağun teg yüzi* dizesiyle karşılaştırıyor, (B ve C'de *kağun taş yüzi* "kavunun dış yüzü, dış görünüşü" bulunduğu göre bu karşılaştırma geçersizdir). Ayrıca Schinewitsch'in dikkatini Rabguzi'nin Londra yazması 249v'deki *uş bitidim bu kitābnı ey erenler arbuзı* dizesine çektiğini bildiriyor. Gerçekten de

Rabğuzl'deki deyiş KB'dekine tam bir benzerlik göstermektedir. (Dizinde yakıştırılan 'ahmak' anlamı ise büsbütün olanaksızdır. Söz konusu beyitte Ögdülmiş hükümdara seslenmektedir, ona "insanların ahmağı" demesi düşünülemez). Bang ve Arat'ın uygun gördükleri 'karpuz' anlamının doğru olduğunu sanmıyorum. Çünkü *arbuз*, gerçekte doğu kökenli olan *karbuз* ~ *harbuз* sözcüğünün yalnız Rusçadaki (ve son zamanlarda bu sözcüğü Rusçadan ödünçleyen bazı dillerdeki) biçimidir, bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. TMEN III, Nr. 1382. Eski Türk dillerinde sözcüğün yalnız *k-* ve *h-*lı biçimleri bulunmaktadır. KB ve Rabğuzl'deki *arbuз* (okunuş ?) için kesin bir çözüme varmak şimdilik olanaksız görünmektedir. Ancak bence *arbuз* yerine *erbüz* okunması ve bunun Uygur. *irbiz* (*érbiz*?) 'Sibirya parsi' için bir yan biçim olarak kabul edilmesi daha uygun olabilir. (Clauson 199'da bu sözcük *irbiş* okunmakta, -ç ya da -z ile okunmasının pek muhtemel olmayacağı belirtilmektedir. Fakat Altun Yaruk'ta hep -z ile, Uigurica IV'te ise -ç ile yazılmış olması bunun bir yabancı sözcük olması ve aslının *érbij gibi bir biçim olması olasılığını ortaya koymaktadır, b'nin yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırmış olması da olağandır, *érbiz* > *érbüz* ~ *erbüz* ?). Ögdülmiş'in hükümdara *kişi erbüzi* "insanların parsi" diye seslenmesi metne daha iyi uymaktadır, örn. 5378'de hükümdara *kök böri* "boz kurt" diye seslenilmektedir. Ayrıca krş. K I 91 *erwüz* 'erkek adlarından'.

24. s. *arқа* 'arka, sırt' verilerinden *arқasındın* 1387'de bu sözcük 'meni, sperma' anlamındadır ve düşüm (Ellipse) ile *arқа suwı* yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır, nitekim Arat da 'sulbünden' diye çevirmiştir. Krş. Fa. *āb-e pošt* 'arka suyu = meni', Türkiye Tü. *bel suyu* yerine düşümle *bel* 'meni', Halaç. *biel suwı* 'a.a.'. J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*'da (Budapest 1976) aynı anlama gelen *oңurqa suwı*, *arqa suwı*, *uça suwı* deyimleri bulunmaktadır.

24. s. *arşıқ-* 'aldanmak', tabii bir dizgi yanlışdır, *arsıқ-* olarak düzeltilmelidir.

25. s. *arşlanla-* 'arşlanlaşmak, arşlan gibi olmak' yerine yalnız *arşlanlayu* 'arşlan gibi'nin kalması yeterlidir, yukarıda *ağığla-* üzerine düzeltmeye bkz.

25. s. *art* 'dağ, tepe'. Karşılık 'dağ geçidi, boğaz' olarak düzeltilmelidir.

26. s. *artut* ‘hediyeye’. Okunuşun Uygurcadaki yazılışa göre *ertüt* olarak düzeltilmesi uygun olacaktır, bkz. Clauson 204.

29. s. *asil-* ‘asılmak’, *aslur* 221. Bence *eslür* okunmalı ve dizinde *es(i)l-* ‘azalmak, eksilmek’ olarak düzeltilmelidir. Yalnız B’de bulunan beyit 221: *ukuş birle aslur kişi artaķı/bilig birle süzlür budun bulğakı*, Arat: “İnsanların kötüsü anlayış yolu ile asılır, halk arasında çıkan fitne bilgi ile bastırılır” biçiminde çevirmiştir. Ben, *eslür* okuyuşuyla “İnsandaki bozukluk anlayış ile azaltılır, halk arasındaki kargaşalık bilgi ile durultulur” biçiminde yorumlamayı öneriyorum. Bu okuyuşla dizeler arasındaki koşutluk da belirginleşmektedir. Krş. K I 270 *ésil-* ‘eksilmek’, Clauson 117 bunu *eysil-* okuyarak *eksil-* maddesinde veriyor, bu eylemin kökü KB 5280’de *is-* (oku *és-*) biçiminde geçer. DS 1785 *es-* ‘bir şeyi eksiltmek, azaltmak’, 1782 *esil-* ‘eksilmek, azalmak, Halaçça *ies-* ‘(sıvılar için) dökmek’, belki krş. Türkm. *egis-* ‘azaltmak’.

30. s. *asun-* ‘asılmak, asılı olmak’, *asunğul* 595. Yalnız A ve B’de bulunan C’de eksik olan 595b *kapuğda asunğul manga bol yakın* dizesini Arat “daima kapıda bulunarak bana yakın ol” diye çevirmiştir. Bu biçimin *as-* eyleminden türemiş olması (niçin *asın-* değil de *asun-* ?) ve dizinde verilen anlam bana uygun görünmüyor. Belki B’de *sin* harfi üzerindeki noktaların eksik olduğunu kabul ederek *aşunğul* okumak ve “kapıda (hizmet ederek) ileri geç, bana yakın ol” diye yorumlamak daha doğru olacaktır.

31. s. *aş* ‘kenet, bağ’. Maddebaşı *aşlğ* ‘düzenli, birbirine sıkı sıkıya bağlı’ olarak değiştirilmelidir. Clauson 253 *a:ş*, 261 *aşlğ*, 262 *aşla-*, 263 *aşlal-* maddelerinde Türkiye Tü., Azerbaycan Tü. *aşı* ve öteki Türk dillerinde biçimler (bunlar için bkz. Sevortyan ES I 216) eksiktir, krş. özellikle DS 348 *aş* ‘aşı’, 353 *aşı* ‘yama’, 354 *aşıla-* ‘tamir etmek’, 360 *aşla-* ‘yamamak; aş yapmak’ vb. Sözcüğün *aşı* biçiminde iyelik ekinin kökle kaynaşması olayı vardır.

31. s. *aşnu* ‘konu - komşu’, *koşnu aşnu*. Başka kaynaklarda bulunmayan bu sözcüğün yalnız *koşnu* ile birlikte kullanılan bir uyak sözcüğü olduğu anlaşılıyor, Clauson’da eksiktir.

32. s. *aşu-* ‘örtmek’ ve *aşun-* ‘örtünmek’. Bu iki eyleme ait veriler metinde *eşüdüm* 6530, *eşündi* 4848 olarak düzeltilip dizin 162. s. daki *eşü-*, *eşün-* maddelerinin verileri arasına katılmalıdır.

32. s. *aşundur*– ‘(selâm kelimesiyle beraber) selâma cevap vermek’. Bu karşılığın yerine ‘önceden davranmak’ alınmalıdır.

33. s. *at* ‘at (hayvan)’ verileri arasındaki 5336 *at*’ı Arat ‘hizmetkârı’ ile karşılamıştır. Bu dizeyi “. . . atları vezir hazırlar” biçiminde anlamak mantıklı olmayacağından Arat’ın başka bir yorum aramış olması haklıdır. Bence burada *at*’ı *er at* yerine bir kısaltma saymak ve “saray avlusunu, saray kapısını ve orduyu vezir düzenler” diye anlamak daha uygun olabilir. Ayrıca bu maddede *er at* maddesine gönderme yapılması ve oradaki bütün *at*’ların da aynı sözcük olduğunun belirtilmesi gereklidir. Bilindiği gibi Çince den bir ödünçleme çeviri olan *er at* ‘adam ve at’, ‘ordu’ anlamına gelmektedir, bunun için bkz. TMEN II, 638.

33. s. *at* ‘ad, isim’ maddesinin verileri arasına *atı* 1528 de katılmalıdır, aşağıda *et* üzerine düzeltmeye bkz. Yine bu maddede toplanmış olan *atlığ* biçimlerinden bir kısmının ‘paye sahibi, ulusun ileri geleni’ anlamında olduğuna dikkat edilmelidir, *Ila atlığı* gibi. Sözcüğün bu anlamını Kâşgarlı Mahmut da vermiştir: K II 79 “ulusun büyüğüne *atlığ* denir”. Uygurcada da *atlığ yüzlüğ* ‘ileri gelenler’ deyimi bulunmaktadır. (Gerçekte *atlığ* ‘adlı, adlandırılan’ ve *atlığ* ‘ileri gelen’ gibi yapım ekleriyle türemiş sözcüklerin *at*’tan ayrılması, ayrı maddebaşları olarak değişik anlamlarıyla verilmesi gerekirdi).

36. s. *atçı* ‘süvari’ maddesinin Clauson 43 ve devamında gösterdiği gibi *etçi* ‘kasap’ (daha doğrusu ‘celep’) olarak düzeltilmesi gerektiği ve burada *etçi*’nin mecazi olarak ‘Azrail’ anlamına kullanılmış olduğu görüşüne katılıyorum. Ayrıca Ş. Tekin, “Bilinen En Eski İslami Türkçe Metinler: Uygur Harfleriyle Yazılmış Karahanlılar Devrine Ait Tarla Satış Senetleri (473, 483 = 1080, 1090)”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi 4 (1975), 157-186. s.larda *atçı* okunan bütün sözcüklerin *etçi* okunması gerekir. Bu belgelerde geçen ve Tekin’in *çalap* okuyarak Türkçe saydığı sözcük de Arapça *cellâb* ‘celep’ tir. Bir kez (belge V, satır 8’de) *etçi* ile eşanlamlı olarak kullanıldığı da görülüyor. Ayrıca krş. M. Barthold, “The Bughra Khan mentioned in the Qudatqu Bilik” BSOS 3 (1923), 154. s. 8. satır (Arapça metinde) الجلاب

36. s. *atağ* ‘lakab, unvan’, (bk. *ayağ*), *atağ bol*– 3357. A’da yoktur, B’de *ayağ* bulunmaktadır, *atağ* yalnız C’de bulunan biçimdir. buna karşılık *ayağ* ‘unvan’ KB’de üç kez geçmektedir. Buna göre

3357 C'deki biçimi de *ayağ* olarak düzeltmek gerekir. Sanırım Arat, *tağ* ile uyaklı oluşunu göz önünde tutarak *atağ* okumayı yeğlemiştir. Kuramsal olarak *ata-* eyleminden *ata-ğ* biçiminde bir türetme olabilir, ancak ne Divan'da ne de öteki kaynaklarda böyle bir sözcük bulunmadığı için *ayağ*'ı kabul etmek daha doğru olacaktır.

45. s. *ayağ* 'çanak, kâse, kadeh' maddesindeki *ayağ başla-* ('sofra yönetmek', aşağıda *başla-* maddesi üzerine düzeltmeye bkz.) verileri arasında gösterilen 4645'te bu deyim bulunmamaktadır.

46. s. *ayngla-* 'kötülemek, küçük düşürmek, mahçup etmek'. Clauson 275'te 'iftira etmek' ile karşılanmıştır, bu doğrudur.

49. s. *azğan* 'yaban çiçeği' 2573. Beytin bütünü dikkate alınca bunun K I 439'da ağaçların en kötüsü, en yararsız olarak tanımlanan *azğan* 'kuşburnu, yabangülü' olduğu anlaşılmaktadır.

57. s. *bar-* 'varmak, gitmek' maddesinde *baru arta-* için gösterilen verilerden 736, 4708, 6486 ve 6490'da *baru* 'gittikçe' anlamındadır ve *arta-* ile birleşik eylem kurmamaktadır, kaldı ki 736'da *arta-* 'bozulmak' değil, *art-* 'çoğalmak' eylemi bulunmaktadır.

59. s. *barğal-* 'gitmek üzere olmak', *barğal-ır* 5976. Bu madde çıkarılarak *bar-ğalır* biçiminde *bar-* maddesine eklenmelidir, (yukarıda *alğal-* üzerine düzeltmeye bkz.)

60. s. *barkın* 'yolcu, gidişat'. Bu karşılıklardan 'gidişat' bütünüyle gereksizdir.

62. s. *baş* 'baş' maddesinde *b.-a kötür-* ve *b.-a yasta-* biçiminde verilen deyimlerdeki *baş* biçimleri dize sonu ünlemesi olduğu için bu deyimler *baş kötür-* ve *baş yasta-* olarak düzeltilmelidir. Aynı maddede dizgi yanlışlığı olduğu anlaşılan *b.-a bar-* deyimini *b.-ı bar-* olarak düzeltilmelidir.

64. s. *başla-* 'başlamak'. Oysa bu eyleme ait verilerden çoğu 'yönetmek' anlamına gelmektedir. Örn. *başlar* için verilen 26 veriden yalnız 1967 'başlar' anlamında öteki 25 veri 'yönetir' anlamındadır.

65. s. *bat-* 'batmak, sinmek...' maddesinde verilen *batır* 4835 metinde *yatur* olarak düzeltilmeli ve dizinde *yat-* maddesine geçirilmelidir. (Bu beyitte *yatur* rediftir, uyak *tolup : küdezip* arasındadır). Çünkü A ve C'de *yatur* bulunmaktadır, B'de ise ilk harf noktasızdır. Karahanlıca *bat-* eyleminin geniş zamanı *bat-ar* olduğu için burada *yat-ır* okumak gerekir, bu metne de daha iyi uymaktadır: 4835a *neçe ming*

tirig öldi tolup yatur “nice bin diri öldü, (toprağın altına) dolup yatar”, (Arat *tulup* okumuştur, aşağıda *tul-* üzerine düzeltmeye bkz.).

65. s. *bata* ‘derhal, çabuk’, 3293. Bu madde çıkartılarak buna ait veri aynı anlamdaki *bat* maddesine aktarılmalıdır. Çünkü buradaki *a!* dize sonu ünlemesidir.

65. s. *batğal-* ‘batmak üzere olmak’, *batğal-ır* 1072. Bu madde çıkarılarak veri *bat-ğalır* biçiminde *bat-* maddesine eklenmelidir, (yukarıda *alğal-* üzerine düzeltmeye bkz.).

65. s. *batığ* ‘derin’ karşılığı yanına ‘çukur’ karşılığının da eklenmesi gerekir.

68. s. *baz* ‘yat, yabancı, garip’. Clauson 388 KB’de hep *yat* ile birlikte kullanılan bu sözcüğün başka kaynaklarda yalnız kullanıldığında ‘barış’ anlamına geldiğine dikkati çekiyor. Buna göre *yat baz*’ı ‘düşman olmayan yabancı’, *yat yağr*’ı ise (bkz. DTS 247) ‘yabancı düşman’ olarak anlamak daha uygun olabilir.

68. s. *bedizçi* ‘ressam’. Arat’ın ‘boyacı’, Clauson’un ise ‘ressam, süslemeci’ (painter, decorator) olarak anlamlandırdıkları bu sözcük, sanatkâr esnafın sayıldığı bir beyitte geçtiğine göre ‘nakkaş’ anlamını vermek daha doğru olacaktır.

71. s. *beg* ‘bey’ maddesine alınmış olan *begsig* 809, aynı beyitte geçen *külşig* gibi ayrı bir maddebaşı yapılmalı ‘bey soylu, asil’ anlamı verilmeliydi.

72. s. *bek* ‘pek, sağlam...’ maddesindeki *bekim* 686 bence metinde de *begim* olarak düzeltilip *beg* ‘bey’ maddesine geçirilmelidir. KB’de hükümdara seslenirken, ya da hükümdardan söz edilirken *begim* dendiğini 4 yerde daha görmekteyiz, bkz. dizin 70. s.

73. s. *beklen-* ‘kilitlemek, kapatmak’ maddesinde karşılık ‘korunmak, koruma altına alınmak’ biçiminde düzeltilmelidir.

75. s. *bert-* ‘berelenmek, yaralanmak’ karşılıkları ‘berelemek, yaralamak’ biçiminde düzeltilmeli, *köngül bert-* ‘kendi gönlünü incitmek’, *elig bert-* ‘kendi elini incitmek’ olarak anlaşılmalıdır.

77. s. *bıçış* ‘hediye’. Anlamların böyle çok kısa verilmesi bu dizinden bir sözlük olarak yararlanmak isteyenler için sakıncalı, hatta yanıltıcı olabilir. Bu sözcük 4661’de K I 366’da verilen tanımına bütünüyle uygun olarak ‘büyüklerin konukluğuna, düğününe, davetine gidenlere verilen ipekli kumaş’ anlamında kullanılmıştır.

77. s. *biwalık* ‘kabalık, terbiyesizlik, küstahlık’ 931, (bu biçim yalnız B’de vardır, C’de eksiktir, A’da ise *ywalık* biçimindedir) ve *bifa* ‘kaba, terbiyesiz, küstah’ 6603 (yalnız C’de) okunuşları ve kökenleri açısından kuşku yaratan sözcüklerdir. 931’de *yawalık* ile birlikte kullanılmış olduğu için bunun yerine yazılmış olması olasılığı yoktur. 6603’te ise *bifa*, *yawa* yerine yanlış yazılmış olabilir. Kesin bir çözüme ulaşmak güçtür. Fa. *bīwafā* ‘vefasız’dan hece yutumu (Haplologie) ile ortaya çıkmış bir biçim olduğu akla gelmektedir. Bu Fa. sözcük *bivefa* biçiminde KB’de iki kez geçiyor, bkz. dizin 95. s.

78. s. *bil-* ‘bilmek’ verileri arasındaki *bilse* 337, metinde de *kılsa* olarak düzeltilip *kıl-* maddesine geçirilmelidir, (aşağıda *ılık-* üzerine düzeltmeye bkz.).

85. s. *bir* ‘bir’ maddesi verilerinden *bir* 23, metinde *yir* ‘yer, yemektedir’ için dizgi yanlışdır. 1532’de de *bir*’in *yir* olarak düzeltilmesi gerektiği kanısındayım, (bunun için aşağıda *ıç-* üzerine düzeltmeye bkz.). Bu iki veri *yi-* ‘yemek’ maddesine aktarılmalıdır.

92. s. *biriktür-* ‘biriktirmek’ karşılığı ‘birleştirmek, birbirine uygun duruma getirmek’ olarak düzeltilmelidir.

101. s. *bol-* ‘olmak’ maddesi verileri arasında yer alan *bolu bir-* deyimini Arat çoğu kez ‘yardım etmek, destek olmak, müsamaha etmek’ ile karşılamıştır. Burada *bolu*, *bol-* eyleminden ulaç değil, ‘yardım, destek’ anlamında *-u* ile bir türetmedir. Yalnız KB’e özgü olduğu anlaşılan bu sözcük Clauson’da eksiktir, DTS 111’de tam anlaşılmamış ve *bol-* maddesi içinde *bolu ber-* ‘takip etmek, razı olmak’ diye anlamlandırılmıştır. Fakat krş. Clauson 345 *boluş* ‘yardım’, *boluş-* ‘yardım etmek’, bu sözcükler yeni Türk dillerinde de bulunmaktadır: R IV 1279 Sagay. Koybal. *polıs*, Altay., Teleüt., Lebed., Şor. *polış* ‘yardım’, Sagay., Koybal. *polıs-*, Altay., Teleüt., Lebed., Şor., Küerik., Kaç. *polış-* ‘yardım etmek’, 1671 Kazak. *boluş*, *bolus-*, 1672 Karaim., Kuman., Doğu Tü., Çag., Tarancı *boluş-* ‘a.a.’ vb.

bolup kal- 4739 bence metinde de *bulup kal-* olarak düzeltilmelidir, krş. 3927. beyit. Bence 4739a *bulup kalğu erse nerek bu ajun* “ele geçirilip (sonra) kalacak olduktan sonra bu dünyanın ne gereği var?” diye anlaşılmalıdır.

bolup 1197 metinde de *yulup* ‘kurtulup’ olarak düzeltilmelidir, (C’de gerçekten *yulup* yazılmıştır), çünkü bu beyte çok benzeyen 1114’te *yulup* bulunmaktadır.

bolup 1451 metinde de *yulup* 'yağma edip' olarak düzeltilmelidir, (nitekim B'de *yulup* -ilk harf noktasız- yazılmış, Arat bunu öteki nüshalara göre *bolup* okumayı yeğlemiştir. Oysa burada *yul-* 'yağma etmek' metne çok daha iyi uymaktadır, (bu eylem için bkz. Clauson 919). 2161a ve 4275b'deki *bolup* biçimlerinin de belki *yulup* yerine istinsah yanlışı olduğunu belirtmek isterim.

103. s. *bolun-* 'olmak'. Clauson böyle bir eylem kabul etmemiş, Türkiye Tü. *bulun-* eyleminin 'olmak' anlamında da kullanılmasını göz önüne alarak KB'deki biçimleri de *bulun-* 'bulunmak, olmak' okumuştur, (bkz. Clauson 344).

104. s. *botu* 'çocuk, yavru, bebek' ile 118. s. *butu* 'deve yavrusu, potuk' birleştirilmeli, metinde hepsi *botu* olarak düzeltilmelidir. Sözcük KB'de yalnız 'oğul' anlamıyla erkeklere hitap olarak kullanılmıştır, (bkz. Clauson 299, özellikle Sanglah'tan aktarılan açıklamaya).

105. s. *böz* 'bez' maddesindeki bütün verilerin *iki böz* 'kefen' deyimini içinde geçtiğini belirtmek gerekir. İslamiyette erkek kefeni üç, kadın kefeni ise beş parçadan yapıldığına göre bu *iki böz* deyimini iki parçadan oluşan kefeni gösteriyorsa halkbilgisi açısından önemlidir. Fakat bu, bir kefen yapmak için gerekli bez miktarını (2 top?) gösteren bir deyim de olabilir.

113. s. *buğday* 'buğday' 140. Maddebaşı *buğday başı* 'Başak burcu, (Sünbüle, Virto)' olarak düzeltilmelidir.

113. s. *buğrağ* 'erkek deve gibi' karşılığını 'saldırgan, vahşi' olarak düzeltmek gerekir, çünkü burada 'gibi' anlamını veren bir biçimbirim yoktur, yapı bakımından krş. *oğlağ* (bkz. Clauson 319).

116. s. *burhan* 'burkan, put'. Sözcüğün ilk kısmının Çince den ödünçleme olduğu belirtilmeliydi.

117. s. *burun* 'burun, burc'. Buradaki 'burc' karşılığı çıkarılamazdır. 66. beyitte burçların adları kullanılarak bir tür tasvir yapılmıştır, ancak buna dayanılarak *burun* sözcüğüne 'burç' anlamı verilemez.

117. s. *burunduk* 'yular' karşılığı yerine 'burunsalık, deveyi sürmek için burnuna geçirilen halka' karşılığı alınmalıdır, bkz. özellikle 206a *burundukluğ ol söz tiwe burnı teg*.

118. s. *butu* 'deve yavrusu, potuk' için yukarıda *botu* üzerine düzeltmeye bkz.

119. s. da Arat'ın çevirisine göre *büg-* 'seddetmek, engel olmak' *büg-ü* 4294 eyleminin bulunması gerekirdi, eksiktir, (bu eylem için bkz. Clauson 324 *bög-*). Ben 4294'teki biçimin okunuşunda ve anlamında Arat'tan ayrılıyorum. 4294b'nin *kötürgil tama'nu tirilgil bökü* "tamahkârlığı ortadan kaldır, kanaat ederek (= gözün doyararak) yaşa" biçiminde anlaşılmasının daha uygun olduğu kanısındayım, (*bökü* ile uyaklanan *üstikü* [Arat *üstigü*] için aşağıda *üstik-* üzerine nota bkz. *bök-* 'doymak' için bkz. DTS 117, fakat orada KB 1772b=A nüshası 68/19'dan gösterilen örnek doğru değildir, öteki nüshalardaki *bekip* metne çok daha iyi uymaktadır. Clauson 324'te ise *bök-* 'doymak' ve *bük-* 'bükme' eylemleri birbirine karıştırılmış, *bök-* eylemine ait verilerden Yenisey ve Eski Kırgız yazıtlarında geçen biçimlerin hepsi belli bir neden gösterilmeksizin *evük-* okunarak Clauson 9'da verilmiştir. Radloff da R IV 1876'da *bük-* okumuş ancak "gewiss *ebük-* zu lesen" diye bir not vermiştir. Oysa Tıva. *pök-* 'doymak'⁸ sözcüğün okunuşunu, Kâşgarlı'nın verdiği - yazıtlara da uyan - anlamı kesinleştirmektedir). Aynı eylem için KB'de Arat'ın pek serbest biçimde çevirdiği, dizinde ise büsbütün yanlış olarak *bük* 'köşe, bucak' (bkz. 120 s.) maddesine alınmış olan bir veri daha bulmaktayız: 1286 *sanga kaldı malım manga boldı yük | erej birle yip yat sewing birle bük*, Arat'ın çevirisinde: "Malım sana kaldı, bana ancak yük oldu; huzûr içinde yemekte devam et, güle-güle kullan". Bence beytin son sözcüğü *bök* okunmalı, buna göre "... sevinçle doy" olarak anlaşılmalıdır.

119. s. *bügür* 'böğür' *bügri* 6157. Arat'ın çevirisinden bu sözcüğü nasıl anladığı belli olmuyor: *kayısı örüm kedti bügri uça* "biri çullara bürünmüş". Bence bunu 'büğrü' kambur, olarak yorumlamak daha uygun olacaktır, bu takdirde maddebaşı *bükri* olarak düzeltilmelidir, (bkz. Clauson 328).

121. s.da yanlışlıkla *bütünlük* maddesinde verilen *bütünrek'*e ait verilerin hepsi *bütün* maddesine aktarılmalı, ya da ayrı bir maddebaşında toplanmalıdır.

124. s. *cebir* (A.) 'cebir'. Maddebaşı *cebr* olarak düzeltilmelidir.

128. s. *şelile-* 'karartmak', *şeliledim* 6534. Yalnız C'de bulunan (= C 387/3) ve جليلادım biçiminde yazılmış olan bu sözcüğü Arat'ın

⁸ Tıvacada *pök-* 'doymak' yanında *pök* 'tok' da bulunduğuna göre *bök-* ikili kök (ad/eylem) olmalıdır.

niçin *çeliledim* okuduğu ve 'karartmak' anlamını neye dayanarak verdiği anlaşılıyor. Clauson'da eksiktir. Krş. belki K'deki *çalpak*, *çelpek*, *çelpeş*- vb.

128. s. *çergüci* 'kurtarıcı (?)' 373, *çergüle*- 'kurtarmak (?)' *çergüle!* 373. Arat bu sözcükleri çevirmeden bırakmıştır. Clauson 429'da belki 'yas tutan', 'yas tutmak' anlamında olabilecekleri düşünülmüştür. Bu beyit C'de yoktur, B'de ise bu sözcükler açıkça *çezgüci*, *çezgüle* جزكولا ، جزكوجی olarak okunmaktadır. Nedense Arat bu nüsha farkını belirtmemiştir. Kesin olmamakla birlikte bu okunuşlarla Clauson 400 *çöj*- 'çözmek' ile birleştirilebilir, krş. yeni dillerin çoğunda *çöz*-, R III 1987 Altay., Teleüt., Lebed., Çag. Tarancı *çeç*- 'çözmek, kurtarmak, açıklamak, çözümlenmek', R III 1991 Kırım Tü. *çez*- 'çözmek, açmak', K. Yavuz, "Ermenek Kazasının Başdere Köyleri Ağzı" (Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı, sayı 11, fasikül 2, 1979) 499. s. *çez*- 'çözmek'. Bu birleştirme doğruysa dizinde verilen anlam uygundur, fakat maddebaşları *çezgüci*, *çezgüle*- olarak değiştirilmelidir.

129. s. *çığ* 'memnuniyetsizlik, yüz ekşitme', 2807. Sözlüklerde böyle (ya da benzer) bir sözcük bulunamıyor. Arat'ın metin 292. s. dipnotta gösterdiği gibi C'de *yüz açığ* okunabilmektedir, bu daha uygundur. Dolayısıyla bu verinin *açığ* 'acı' maddesine aktarılması uygun olur. (KB'de *açığ* mecazi anlamda da kullanılmıştır, krş. örn. 2577a *açığ söz* 'kırıcı, acı söz').

130. s. *çıkış* 'menfaat, çıkar'. Verileri Arat'ın çevirisine göre anlamlandırdığımızda 1316a ve b, 6289, 5277'de 'son, bitiş, çıkış', 2774, 5913, 4538, 1325, 4538a ve b'de ise 'gider, masraf' karşılıklarının uygun olduğunu görüyoruz. Madde buna göre düzeltilmelidir.

133. s. *çumğuk* 'ayağı ve başı kızıl, kanadında ak tüy olan karga, ala karga'. Bu K'de verilen anlamdır, ancak KB 77a'ya göre kara ve ötücü, sesi beğenilen bir kuş olması gerekiyor. BTT III'te iki kez geçen *çi çumğuk* 'flüt (?)' deyimini bulunmaktadır. Benzetme yoluyla bununla bir ilgisi olduğu düşünülebilir.

133. s. *çurnu* 'müshil ilacı'. Sanskrit *cūrna*'dan ödünçleme olduğu belirtilmelidir, (bkz. Clauson 430).

132. *çigen* 'yular', bk. *yügen*, 6110. Doğruluğu pek kuşkuludur, Clauson 289'da (*üzerü*: maddesinde) *çiggen* okunmuş ve *çig*- 'dügümü

sıkıştırmak, bağlamak' eyleminden açıklanmak istenmiştir, fakat bu da pek inandırıcı değildir.

134. s. *dal* 'dal, kol, şube', 5311. KB'de bunun dışında hiçbir yerde *t*→*d*- ötümlüleşmesi bulunmadığı için, Arat'ın ustaca çevirisine karşın 'dal' anlamını yine de kuşkuyla karşılamaktayım. Ayrıca *tal* 'dal' için iki veri de bulunmaktadır, (bkz. dizin 419. s.). 5311 *bu dîn dalı dünya dalı karşı ol | yağışmaz ikigün yolu yarşı ol*, Arat "Din dalı ile dünya dalı birbirine karşıdır; ikisi birbirine yaklaşımaz, bunların yolu birbirini keser", bence buradaki *dal*'lar için *dîn* ve *dünyâ* sözcüklerinin başında bulunan *ɔ dāl* harfinin adının söz konusu edilmesi daha uygun düşer. (Beyit 1953'te de *ɔ lām* harfiyle bir oyun yapılmıştır).

144. s. *ekçek* 'damar açma kabı, kanı biriktirmek için kullanılan kap' 1058. Sanırım bu tanım, bu sözcüğe DTS 167'de verilen Rusça 'vena, krovenosny sosud' karşılığının yanlış anlaşılmasıyla ortaya çıkmıştır. Rusça *sosud* sözcüğünün 'kap' anlamından başka 'kan damarı, toplardamar' anlamı da vardır, Arat'ın çevirisinde verilen de bu anlamdır ve dizinde 'damar' olarak düzeltilmelidir. Clauson'da eksiktir.

145. s. *elig* 'el' maddesinde dizine alınması gereken birçok de-yime örnek olarak 1673b'de geçen *el tüg*- 'el düğülemek = cimrilik etmek' deyimini gösterebiliriz.

155. s. *erdeş* 'arkadaş'. Clauson 207'de bu sözcük K'deki *yérdeş* 'hemşehri'nin değişikliğe uğramış biçimi olarak gösterilmişse de bu olanaksızdır. Bence Radloff'un verdiği *ardaş* < *art* + *daş* açıklaması (bkz. R I 322) daha iyidir, krş. örn. Türkiye Tü. *arkadaş* < *arka* + *daş*. Buna göre sözcüğün okunuşu metinde ve dizinde *ardaş* olarak düzeltilmelidir.

157. s. *erentir* 'terâzi burcu, müşteri (jüpiter) yıldızı'. Terazi, 140. beyitte *ülgü* olarak geçtiğine göre bu olamaz. Jüpiter'in KB'deki adı da (dizine bu anlamıyla girmemiş olan) *oḡay*'dır, (bkz. 132. beyit). Arat *erentir*'i yalnız 139'da 'Cevzâ' (İkizler burcu) ile karşılamıştır, dizinde verilmesi gereken doğru anlam da budur. Sözcüğün okunuşuna gelince, G. Clauson "Early Turkish Astronomical Terms" UAJb 35 (1964), 364. s. ve devamında *eren tü* :z okumayı benimsemektedir, L. Bazin, *Über die Sternkunde in alttürkischer Zeit*, Wiesbaden 1963, 13. s.da *eren-tü* :z ya da *eren-di* :z okunabileceğini göstermiştir.

157. s. *erk* ‘kudret, güç’ maddesinde *erk-ini* 4752 olarak gösterilen veri *erkin* ‘yüksek bir san’ olarak ayrı maddebaşı yapılmalıdır. Bu san için bkz. Clauson 225 (*irkin*), TMEN III Nr. 1683 *kül (köl ?) érkin*. Doerfer ve Clauson, Arat’ın KB beyit 4068’de nüshalardan epeyce ayrılarak metne *tigin beg* biçiminde aldığı, nüsha farkı olarak *kök erken, kök irken* biçimlerini gösterdiği deyimde *kül érkin* olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sorun TMEN III 648. s. ve devamında ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

159. s. *erti* ‘erte, erken, sabah’, 6254. Arat böyle bir anlam vermiş değildir, ancak metinde bir düzeltme de yapmamıştır. (Gerçekte *érte*’nin *erti*’ye dönüşmesi sesbilgisi bakımından olanaksızdır.) Bence yalnız A’da bulunan *erti* biçimi *erki* yerine basit istinsah yanlışdır, 6254b *ne erki tiriglik ne erki tigü* olarak düzeltilmelidir, Arat’ın çevirisi buna uygundur.

163. s. *et* ‘et’ maddesi verilerinden *eti kesil-* 1528 doğru değildir. 1528 *ne mungluğ turur körse yalnguk özi |yorırda yatar eti keslür sözi*, Arat: “Dikkat edersen, insan ne kadar âciz bir mahlûktur; yürürken yere serilir ve sesi kesilir”. Bu çeviriden anlaşıldığı gibi *kesil-*, *et*’e değil, *söz*’e bağlıdır. Öte yandan ben ikinci dizeyi *yorırda yiter atı keslür sözi* okuyarak “yaşarken adı yiter, sözü edilmez olur” diye yorumlamak gerektiği kanısındayım. Çünkü A’da *yatar* yerine *iter* bulunmaktadır, (*it-* Çagataycada *yit-* yerinedir), B’de *یتار* yazılmıştır, *yat-* eyleminin geniş zamanı Karahanlıcada *yat-ur* olmalıydı, *yit-* eyleminin geniş zamanı ise *yit-er*’dir.

164. s. *ew* ‘ev’ maddesi verileri arasına *ewin* ‘tane’ (2877, 3522a, 5365a) verileri karışmıştır, bunlar ayrı bir maddebaşında toplanmalıdır.

176. s. *haşmet* (A.) ‘haşmet’. Bu sözcük 2303’te ‘hiddet, kızgınlık’ anlamındadır (ve belki *hışmet* okunması daha doğrudur, bkz. Steingass 421), 2460’ta ise ‘heybet’ anlamındadır.

181. s. *ıç-* ‘kaybolmak, saklanmak, gizlenmek’, *ıçar* 1532. Bence bu sözcük metinde *ıçer* olarak düzeltilmeli ve veri *ıç-* ‘içmek’ maddesine aktarılmalıdır. *ıç-* eylemi yoktur, Arat, *ıçgın-* ‘kaybolmak’ eyleminin etkisi altında böyle okumuş olmalı. 1532 *ara bir ıçar kör yorır belgüsüz/ ara köz körürde bolur belgüsüz*, Arat “Bâzan kaybolur, kendisini göstermeden dolaşır; bâzan daha göz önünde iken, silinip gider”. Ben ilk dizede *bir ıçar* yerine *yir ıçer* okumak gerektiği kanısındayım, buna

göre çeviriyi şöyle değiştirebiliriz: “Bir zaman yer içer, kendini belli etmeden yaşar, bir zaman da göz önünde yok olur gider”. (Arat’ın *bir* okuyuşu B’ye dayanmaktadır, beyit C’de eksik, A’da ise büsbütün bozuktur. B’deki biçimin yalnız bir nokta yanlışlığı olduğu anlaşılıyor).

182. s. *ılık*– ‘korumak’, *ılıkar* 337. Clauson 138’de *alık*– ‘iltihaplanmak, mikrop kapmak’ maddesinde 337b’yi *munu kılsa yalnızık alıkar et öz* “insan bunu yaparsa vücut tahrip olur” biçiminde düzeltmiştir, haklıdır.

183. s. *ısn*– ‘ısınmak, sevmek’, *ısn!* 106. Bu okunuş, *isingil, isig* (bkz. dizin 201. s.) biçimleriyle karşılaştırılıp *isin* olarak düzeltilmelidir. (Sanırım Arat, uyak için *ısn* okumayı yeğlemiştir, fakat örn. 105. beyitte *kutun* ile *bütün* uyak kurabildiğine göre uyakta arka ve ön sıra ayırımı her zaman gerekli değildir).

185. s. *ıç* ‘ıç’ maddesinde toplanan verilerde şu düzeltmeler yapılmalıdır: 1) *ıç-i* olarak gösterilen verilerden 3784, 4215, 4425’te *ıçı* (oku *éçi*) ‘ağabey’ söz konusudur. İlk iki veriyi Arat da ‘büyük kardeş’ ile karşılamış 4425’i çevirmemiştir, ancak burada da Ögdülmiş, Ogdurmuş’a *éçi* diye seslenmektedir, (krş. örn. 4330a *ay kadaş*) 2) Araç durumu (instrumentalis) sırasında yer alan verilerden *ıç-in* 4340, 5602, 5932 *ıç* + 3. kişi iyelik eki + belirtme durumu ekidir. 3) Yine araç durumu olarak verilen *ıç-in* 145, 1053, 2336, 6481 gerçekten *ıç* sözcüğünün araç durumu olmakla birlikte ‘bir arada, karşılıklı’ anlamıyla kalıplaşmış bir biçimdir, (bkz. Clauson 28 *ıçin*) dolayısıyla ayrı maddebaşı yapılmalıydı. (Arat bu *ıçin*’i şöyle karşılamıştır: 145 ‘kendi aralarında’, 1053 ‘arasında’, 2336 ‘içinden’, 6481 ‘birbirlerinin’). 4) *ıç-imke* 6005 biçiminin *ıç* ile ilgisi yoktur. Bu *ıçim* ‘ıçış, içme’ sözcüğünün yönelme durumu eki almış biçimidir (*ıçim-ke*).

186. s. *ıç*– ‘içmek’ maddesinde *ıç-gü* verilerinin hepsi (“İndeks sırası”na göre, bkz. XI. s.) ortağ olarak gösterilmiştir. Oysa bu verilerin çoğunda *-GU* yapım ekiyle türemiş *ıçgü* ‘ıçki’ söz konusudur, ayrı maddebaşı yapılması gerekirdi, (örn. 317. s.da *mingü* ‘binilecek, binek’ ayrı maddebaşı yapılmıştır).

191. s. *il* ‘il, memleket, ülke, halk, saltanat’ maddesinde şu düzeltmeler gereklidir: 1) Şu verilerde *il* ‘aşağılık, alçak, değersiz’ sözcüğü söz konusudur: *il* 2295, 2622, 4672, *il-i* 1669, 2203, 2724, 4073, 4589, (bu sözcük için bkz. Clauson 123, yeni dillerde bulunmadığı

anlaşıyor, fakat bence *ilen-* K ‘azarlamak, tekdir etmek’ Türkiye Tü. ‘kötü dua etmek’ eyleminin köküdür). 2) Şu verilerde *il* ‘eşik, avlu, kapı önü’ sözcüğü söz konusudur: *il* 264 (*il kapuğ*), 2555 (*kapuğ il başı*, daha sonraki *éşik ağası* unvanıyla krş., bkz. TMEN II, Nr. 646; K I 49’da *il başı* için verilen ‘seyis’ anlamı biraz şaşırıktır), 4064, 4143 (*il başı*), 2196 (*il tör başı*), *il-ke* 262, 614, 844, 6213, *il-de* 263, 1605, 2731, *il-ıngdın* 1455, 5505 (bu beyitte Arat ‘memleket’ anlamını vermiştir, fakat 1455. beyitle karşılaştırıldığında *isizlerni barça ilıngdın arıt* “kötüleri tümüyle kapıdan uzaklaştır” diye yorumlamanın daha uygun olduğu anlaşılmaktadır), *il-i* 5336 (belirtme durumu), *il-i* 2135 (3. kişi iyelik eki), *il-inde* 2553. Clauson ‘kapı önü’ anlamına gelen ve kendisinin *él* okuduğu bu sözcüğü (bkz. K I 49) ‘il, memleket’ sözcüğünden ayırmakta çekingenlik göstermiştir, 121. s.da şöyle demektedir: “It is an open question whether ‘courtyard’, one of the meanings’ given by Kaşgarî, belongs to this word, but it is probably merely a metaphorical use meaning literally ‘the realm of the owner of the house’”. Doerfer’in de bu iki sözcüğü birbirinden ayırmadığı görülüyor, (bkz. örn. TMEN III, 607. s.da KB’den 262. beytin çevirisine). Bence *él* ‘il, memleket’ ve *il* ‘kapı önü’ kesinlikle birbirinden ayrılmalıdır. Bang’ın “Vom Köktürkischen zum Osmanischen I” 41. s.da açıkladığı gibi bu *il* sözcüğü, *ilgerü* ‘ileri, doğu’, Eski Osm. *iley* ‘huzur, yan, ön, karşı taraf’ ve *ilki* ~ *ilk* ‘birinci’ sözcüklerinin kökünü oluşturmaktadır. Bütünüyle katıldığım bu köken açıklamalarına birkaç noktada eklemeye bulunmak istiyorum: *il*, *ilgerü* ilişkisini etnolojik olarak da temellendirebiliriz. Eski Türklerde çadır kapısının daima doğu yönüne açıldığı bilinmektedir, (bu konuda bkz. örn. B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş I, Ankara 1978, 430. s. ve dev.) dolayısıyla *il+gerü* ‘kapı önüne doğru, kapının baktığı yön = doğu’ anlamındadır; *iley il+ey* için yapı bakımından krş. *kuzey* <*kuz+ey*, *güney* <*kün+ey*, belki Halaç. *göley*, Türkm., Horasan Tü. *gölai* ‘yakın’ (*köl+ay* ?), *oray* ‘kolay’ (<*or* ‘sağ’ +*ay*) Osm., Türkiye Tü. *dolay* ‘çevre’ (<*tol+ay* ? DS 1541 *dol* ‘bir kısım yer, vatan parçası, 3952 *tol* başka anlamlarının yanısıra ‘tarla sınırı’, ‘küçük köy’); *ilki* ~ *ilk* ‘birinci’ < ‘en önce karşılaşılan’ < ‘kapı önündeki’ için anlamca krş. Türkiye Tü. *kapı ağzında* (deyim), Almanca *vor der Tür* (deyim) ‘pek yakında’. Clauson *ilk*’in asıl biçim olduğunu, *ilk+ki* > *ilki* değişimiyle sonradan *ilki* biçiminin ortaya çıktığını yazıyor. A. Temir ise *ilki* biçimini *ilk+i* (iyelik eki) olarak açıklıyor, (bkz.

Oriens 9, 1956, 249. s.). Bence en eski biçim *il+ki*'dir, *ilk* vb. sonradan *-i*'nin iyelik eki sanılıp düşürülmesi (yanlış ayırma, falsche Trennung) ile ortaya çıkmıştır. Daha eski kaynaklarda sözcük *ilki* biçiminde bulunmakta, *ilk* Karahanlıcada ortaya çıkmaktadır, (bu sözcük için Sevortyan ES 348. s. ve devamına da bkz.) 3) *il bol-* verilerinden 2363 'barışmak, sulh olmak' anlamınadır, Arat da böyle çevirmiştir, öteki verilerden 2622 ve 4672 'aşağılamak, itibardan düşmek' anlamındadır, 143'te ise *il* ve *bol-* birleşik eylem oluşturmamaktadır.

193. s. *il-* 'ilişmek, düşmek, inmek, bağlamak, kurmak, indirmek'. Burada iki ayrı eyleme ait verilerin aynı maddede toplandığı görülüyor, bkz. K I 169 ve Clauson 125 *il/il-* (Preliminary note). Kâşgarlı 'inmek' anlamında olan eylemin *il-* olduğunu göstermişse de Clauson'un da değindiği gibi KB'de geçen *ilgü, ilmek* biçimleri KB'de bu sözcüğün ön sıradan olduğunu ortaya koyuyor. KB'de *il-* 'bağlamak, iliştmek' eylemi yalnız *il-er* 6116, *il-e* 5536, *il-me* 4114 verilerinde söz konusudur, öteki verilerin hepsi *il-* 'düşmek, aşağı inmek' eylemine aittir⁹.

193. s. *ıldür-* 'iliştirmek, indirmek'. Gösterilen iki veride de 'indirmek' anlamı bulunmaktadır, dolayısıyla 'iliştirmek' karşılığı çıkarılmalıdır. Clauson 133 *ıldur-* okumuşsa da bu KB için geçerli değildir, (yukarıda *il-* üzerine düzeltmeye bkz.).

197. s. *imin* (A. *emin*) 'emin'. Clauson 155, KB 5546'daki *imin yorit-* biçimini 'parola (*im*) ile yürütmek' biçiminde yorumlamışsa da bu doğru olamaz.

199. s. *irig* 'sert, kaba; haşın, gayretli'. Burada da iki ayrı sözcüğe ait veriler bir maddede toplanmıştır. Bunlardan biri *irig* 'kaba, sert', öteki *irig* (oku *érig*) 'gayretli' sözcüğüdür, ikincisi için krş. özellikle Codex Cumanicus *erüv* 'çalışkan, gayretli, bkz. Clauson 222 *erig* (5). KB'de, 1329, 1380, 2499, 2543, 4039, 4040, 5590 *irig* (oku *érig*) ve 2868 *iriglig* (oku *ériglig*) 'gayretli, çalışkan', öteki veriler ise *irig* 'kaba, sert' (= Türkiye Tü. *iri* 'büyük') sözcüklerine aittir. Arat *i* ile *é*'yi ayırmadığından kendisi de bir iki yerde bu sözcükleri karıştırmıştır: 2499 *mezalim ödinde ötüğçilerig | körü alsa yol kılsa bolsa irig*, Arat "Haksızlığa uğrayarak, hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşın davranmamalıdır" biçiminde çe-

⁹ *il* 'aşağı, aşağılık, alçak', *il-* ise 'aşağı inmek' anlamına geldiğine göre bu bir ikili kök (ad/eylem) olabilir.

virmiştir. Oysa burada ‘davranmamalı’ anlamını verecek bir olumsuzluk biçimbirimi yoktur, dolayısıyla ikinci dizedeki birleşik eylemi *érig bol-* ‘gayret etmek’ olarak anlamamız ve bu dizeyi “onları kabul etmeli, yol göstermeli ve (onlar için) gayret etmeli” diye yorumlamamız gerekir. 2586 *sü başğı tüze tursa yortuğ kurn / iriglerini yığsa yetürse songın*, Arat “Kumandan beyin muhafız alayını tanzim ederken, kimsenin ileri gitmemesine ve geri de kalmamasına dikkat etmelidir” biçiminde çevirmiştir. Bence bu beyti şöyle anlamak gerekir: “Kumandan muhafız alayını düzenlemeli, gayretlileri (*ériglerni*) toplamalı, işi sonuna (amacına) ulaştırmalıdır”.

199. s. *irik-* ‘toplamak, yalnız kalmak, sıkılmak’. Arat bu eylemi ‘canı sıkılmak, bıkmak, yalnızlık duymak’ ile karşılamıştır. Anlaşıldığına göre ‘toplamak’ karşılığı 2278 *irkmese* için verilmiştir. Fakat buradaki eylem *irik-* değil, *irk-*’tir, (bkz. Clauson 221, *irik-* ise Clauson 226.) Dizinde *irk-* ‘toplamak’ ayrı bir maddebaşı olmalıydı. Çünkü bu eylemin *irik-* ‘canı sıkılmak’ ile kökence ve anlamca hiçbir ilişkisi yoktur.

200. s. *iril-* ‘kaygıdan titremek, hiddetlenmek, kendi kendini yormak, küçülmek’. Yine *é*’nin çeviriyazıda gösterilmemiş olması yüzünden iki ayrı eylemin (*iril-* ve *éril-*) bir araya getirildiğini görüyoruz. KB’de ‘üzülmek’ anlamına olan *éril-* yalnız *éildi* 5629 ve *éilme* 5773 biçimlerinde bulunmaktadır. (bkz. Clauson 229). Öteki verilerin hepsi *iril-* ‘küçülmek, gedilmek, boşalmak eylemine aittir.

201. s. *is-* ‘inmek, azalmak, hafiflemek, eksik etmek, bırakmak’ karşılıklarının yerine ‘azalmak, eksilmek’ girmelidir, (yukarıda *asıl-* üzerinde düzeltmeye de bkz.), doğru okunuşu *és-*’tir.

201. s. *isiz* ‘kötü, fena,’ maddesinde verilen *isizim* sözcüğü her yerde ‘ne yazık!’ anlamına gelmektedir. Bunun *isiz* (oku *ésiz*, belki <*és-iz*, *és-* ‘azaltmak’tan, *ésiz* ‘azaltılmış, eksikli’> ‘kötü’) ile ilgisi kesin değildir. Bence bu, K’de bulunan *essiz* ~ *esiz* ‘yazık’ sözcüğünün +^om ile genişletilmiş biçimidir, (tabii bu +^om 1. kişi iyelik eki değildir!). Bu *esiz* sözcüğünü *esirge-* eyleminin kökünde de bulmaktayız: *esiz* + addan eylem türeten +^orGA- eki (releşme, Rothasismus ile)> *esirge-* ‘yazık saymak’> ‘acımak’.

205. s. *iş* ‘eş, arkadaş’ maddesinde verilen *iş okı-* birleşik eylem değildir, bkz. 4581. beyit.

210. s. *iwit* 'evet', *iwit kıl*- 'karar vermek' 5872. Bu madde çıkarılarak *iwit!* 5872 (2. kişiye buyruk) *iwit*- 'koşmak, acele etmek' maddesine eklenmelidir, krş. 1551 ve 5218. beyitler. Arat'ın çevirisi de düzeltilmelidir: 5872b *negü belgürer erse kılğıl iwit* "ortaya ne çıkarsa (ona göre) davran, acele et" olarak anlaşılmalıdır.

211. s. *kaç*- 'kaçmak, kaçınmak, sakınmak' maddesi verileri arasında yer alan *kaçar* 3390 metinde bir dizgi yanlışdır, *kaçan* olarak düzeltilmeli, dizinde de bu veri *kaçan* 'ne zaman' maddesine aktarılmalıdır.

215. s. *kağ* 'kaz'. Arat 4198'de çevirmemiş, 5377'de 'kaz' ile karşılamıştır. Clauson 608'de yapıldığı gibi 'bir kuş adı' olarak vermek daha uygun olurdu. Çünkü KB'de *kaz* ayrıca bulunmaktadır.

215. s. *kal* 'yaşlı adam, yaşlılık' 4636. Arat, 4636b *uğa bar munu sen turu kalma kal* dizesini "bunu anlamağa çalış ve ihtiyarlığında şaşırma" diye çevirmiştir, bunun doğru olmadığı açıktır. K I 409'da bir atasözünde geçen *kal* 'yaşlı adam' kuşku uyandıran bir veridir. Nitekim Clauson 614'te bunun *kul* olarak düzeltilmesi önerilmiştir. Öte yandan *kal*'ın Uygurcadaki anlamı 'vahşi, yabancı, kuduz, deli' dir, *télve* 'deli' ile eş anlamlı olarak da kullanılır, bkz. DTS 410. Dolayısıyla KB 4636b'ye "bunu anlamaya çalış, deli olup kalma" anlamını vermek gerekir.

217. s. *kala*- 'tutmak, saklamak' karşılığı 'gark etmek' olarak düzeltilmelidir. 3127 *bağrsak kuluğ balsa begler tilep|anı tutğu altun kümüşke kalap*, Arat "Beyler arayıp sâdik bir kul bulurlarsa, onu altın ve gümüş mahfaza içinde tutmalıdırlar". Arat'ın K'deki *ka*: 'kap' tan *ka*:+*la*- 'mahfaza içine koymak' biçiminde bir eylem düşündüğü anlaşılıyor, ancak böyle bir eylem başka hiçbir kaynakta karşımıza çıkmıyor. Clauson, K'nin verdiği *ka*: sözcüğünü kuşkuyla karşılıyor, bunun yalnız K'de bulunduğunu ve böyle bir sözcük bulunsa bile bunun Çince bir ödünçleme olması gerektiğini yazıyor. Oysa aynı sözcük KB 2552'de de geçmektedir ve *xa*: 'kap' olarak Yakutçada yaşamaktadır. Bu konuda benim "Einige türkische Etymologien" *qa: daş*), *Altaica*, Proceedings of the 22nd Annual P. I. A. C. Meeting, Chicago 1980 (basılmakta) yazıma bkz. KB 3127'deki eylem ise K III 249'da verilen *ka: la*- 'yığmak' olmalıdır, (bkz. Clauson 617).

217. s. *kalğal*- 'bırakmak', *kalğal-ır* 1074. Bu maddebaşı çıkarılarak veri *kal-ğalır* biçiminde *kal*- maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *alğal*- üzerine düzeltmeye bkz.).

218. s. *kama-* ‘kamaşmak’, *kama-r* 464. Bu sözcük yanlış ayırma sonucu dizine girmiştir, *kam-ar* olarak aynı anlamdaki *kam-* madde-sine aktarılmalıdır.

221. s. *kapuğ* ‘kapı’. Verilerin çoğunda ‘saray, padişah kapısı’ anlamı söz konusudur, (krş. Osm. *bāb-ı ‘ālī*, Alm. *Hohe Pforte*, Fransızca *La Sublime-Porte*).

222. s. *ğara* ‘kara’. 2715’te doğrudan doğruya ‘mürekkep’ anlamında kullanılmıştır.

223. s. *ğarağur-* ‘karartmak’, *ğarağurma* 6092. Bence *ğarağur* ‘kör’ den +^or- ile türemiş bir eylemdir ve ‘körleşmek’ anlamınadır. 6092a dizesi *ğarağurma dünyaka sukluk kılıp* “dünyaya tamah edip körleşme” diye anlaşılmalıdır.

223. s. *ğarangku* ‘karanlık’ verileri arasına, metinde dizgi yanlışlığı sonucu *ğurangku* olarak bulunan ve dizine alınmamış olan 2530 da katılmalıdır.

224. s. *ğariğ* ‘yaşlı’, bk. *ğarı*, 2855, 4505. Türkçede *ğarı* sözcüğü hiçbir dönemde ve hiçbir lehçede *ğariğ* biçiminde görülmez, bu sesbilgisi bakımından da olanaksızdır. Verilen anlamın değiştirilmesi, *ğarı* ile yapılan karşılaştırmanın da çıkarılması gerekiyor. 2855b’de *ğariğ* ‘engel’ anlamınadır, (krş. Hakasça *xarıγ* ‘engel’), Arat’ın çevirisi de buna yakındır. 2855b *ariğ bolmasa aş boğuzka ğariğ*, Arat “yemek temiz olmazsa insanın boğazında kalır”, (bu çeviriye göre *ğariğ* ‘yaşlı’ anlamı nasıl verilebilir?). Bu sözcüğün kökü olan *ğar-* K III 182’de *er suvka ğardı* “adamın boğazında su durdu” örneğiyle KB’deki kullanımına en uygun biçimde açıklanmıştır. 4505b’deki *ğariğ*’ın ise metinde Ar. *fāriğ* ‘rahat, huzurlu’ olarak düzeltilmesi gerekir. Nitekim B ve C’de *fāriğ*, A’da ise *ariğ* bulunmaktadır. Arat’ın için *ğariğ* okuduğu anlaşılamiyor. 4505 *awurtası edğü kişi tut ariğ/oğul kız ariğ koğğa turğa fāriğ* “Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve huzurlu olur” diye düzeltilmelidir.

226. s. *ğaş* ‘kaş’ verileri arasında yer alan *ğasığ* 2217, 2298, 2299 ayrı maddebaşı yapılmalıdır, bu ‘korku verici, görkemli, azametli’ anlamınadır ve *ğaş* ile hiçbir ilgisi yoktur, (bu sözcük için bkz. TMEN III, Nr. 1498, Clauson 671).

226. s. *ğaş* ‘ön, yamaç, tepe’. Gerçekte burada *ğaş* ‘kaş’ sözcüğünün bir mecazi anlamı söz konusudur, (bkz. TMEN, Nr. 1391, Clauson 669). Ancak dizinde ayrı bir maddebaşı olarak alındığına

göre burada yer alan *kaş-a* 5668, 6340 verileri *kaş* ‘kaş’ maddesine geçirilmelidir. Çünkü bu verilerde *kaş yaz-* 5668, *kaş yazıl-* 6340 ‘(öfkenin geçmesi ve memnurluk belirtisi olarak) çatılmış kaşlarını gevşetmek’ deyimleri söz konusudur, (krş. aynı anlamda Türkm. *ğaşı yazıl-*). Bunun karşısı olarak KB’de *kaş tüg-* ‘(öfke, can sıkıntısı belirtisi olarak) kaş çatmak’ deyimini de bulunmaktadır, bkz. örn. 80, 1586, 4756, bu deyimde de *kaş* maddesinde yer verilmesi gerekirdi.

227. s. *kat-* ‘katmak, karıştırmak’ verileri arasında yer alan *katmış* 1059’da büsbütün başka bir eylem olan *kat-* ‘sertleşmek, katılaşmak, kabız olmak’ söz konusudur, (bu eylem için bkz. Clauson 595 *kat-* 2). Aynı bir maddebaşı yapılmalıdır.

229. s. *kavril-* ‘kavrulmak’, *kavrilu* 119. Arat 119. beyti biraz serbest çevirmişse de *kavril-* eylemine ‘kavrulmak’ anlamını vermemiştir. Clauson 585’te bu eylemin ‘sıkıştırılmak’ anlamına geldiği gösterilmiştir.

230. s. *kayan* ‘kayalar’ 2281. *angar tirlür ötrü kör ersig eren | sewüg can yuluğlap yatur tağ kayan*, Arat “Böyle olursa, onun etrafına mert yiğitler toplanır ve tatlı canlarını feda ederek cesetlerinden dağlar ve kayalar meydana getirirler”. Bu çeviriden Arat’ın *kayan*’ı nasıl anladığı açıkça belli olmuyor. Çünkü tekil olan *tağ* da çoğul olarak çevrilmiştir. Arat’ın çevirisine ve *eren* gibi +^on eki almış birkaç sözcüğün çoğul anlamı taşıdığına bakılarak dizinde ‘kayalar’ karşılığı verilmiş olsa gerek. Oysa bu büsbütün olanaksızdır, +^on çoğul eki almış pek az sözcük vardır ve bu ekin daha Eski Tü. döneminde işlevini yitirmiş olduğu bilinmektedir. KB 2281b’yi “tatlı canlarını feda edip dağda kayada yatarlar” (yani “savaş alanlarında gömülürler”) diye anlamak gerekir. Bang “Vom Köktürkischen zum Osmanischen I” 39. s. ve devamında (§§ 43-45) +^on ile genişletilmiş benzer biçimlerin eski bir yön durumu (Allativ) olabileceğini belirtmiş, ancak söz konusu ekin araç durumu ekiyle eşesli oluşu nedeniyle fazlaca örnek bulunamayacağını da eklemiştir. Bang’ın gösterdiği örneklerden bazıları: *töben* ‘aşağı, tepeüstü’, Kazan Tatar. *arқан* ‘arkaüstü’, KB 4059 *solun* ‘sola’, *ongun* ‘sağa’. Brockelmann, OTG 366. s., § 247’de bunlara başka örnekler de ekleyerek bu ekin mekân içinde durumu belirten araç durumu eki olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle K III 11’den gösterdiği *süvlin yazın eğerme* “kırda sülün izleme”, Rabğuzî’den verdiği *adağın turur* “ayak üste durur, ayakta

durur”, *yüzün tüşmiş* “yüz üste düşmüş” örnekleri KB 2281 *yatur tağ kayan* “dağda kayada yatar” biçimini daha iyi anlamamız için önemlidir. S. Çağatay, “Uygurca ve Eski Osmanlıcada instrumental -^on” (yeni baskısı: Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara 1978 içerisinde) 71. s. ve devamında araç durumu ekinin bu görevi üzerinde durulmuş ve bir Uygur yazıtında geçen *Ötüken irin kışladım* “Ötüken kuzeyinde kışladım” örneği verilmiştir. Gerçekte, Kül Tegin yazıtı, kuzey yanı 8. satır *amğa korıgın kışlap*, Bilge Kağan yazıtı, doğu yanı 31. satır *amğı korıgın kışladuğda* “Amga korusunda kışlayıp (-kışladı-ğında)” ve Taryat yazıtı III a 4. satır *ol yérimin subımın konar köğer ben* “o ülkemde (= yerimde suyumda) konar göçerim” biçimlerinde de aynı kullanılışı buluyoruz, (bkz. M. Şinexüü, *Tariatın Orxon Biçgiyn Şine Dursgal*, Ulaan-Baatar 1975; yazıtı yayınlayan Şinexüü bu cümleyi çok değişik okumuştur). Bang’ın yön durumu (Allativ) öteki yazarların ise araç durumu (Instrumental) olarak kabul ettikleri bu ek için KB’den bir örnek daha gösterebiliriz: 1371 *ölüm kelse tutsa ökünç asğı yok | neçe me ulsa kara yer katın* “Ölüm gelip çatınca pişmanlık yarar sağlamaz, kara toprak altında istediğin kadar ulu”.

230. s. *kaysarı* ‘kayser’le ilgili kayserî (bir kuş çeşidi) 94, aynı beyitte geçen *ray-i hindi* de dizinde ‘bir kuş adı’ olarak verilmiştir. Oysa bu beyitte kuşlar, imparatorlara ve Hint racalarına benzetilmektedir, bunların ‘bir kuş adı’ olması gerekmez.

231. s. *kaznağ* ‘hazine’, TMEN III, Nr. 1485 ve Clauson 684’te gösterildiği üzere Arapça *hazîna*’nın Orta İran dillerinden birinin aracılığıyla ödünçlenmiş biçimidir.

232. s. *kebit* ‘dükkân’. Sogutçadan ödünçleme olduğu belirtilmelidir, bkz. Räsänen EW 244.

232. s. *keç-* ‘geçmek, ölmek’ verilerinden *keçgüde* 4517’de ortağ değil, *keçgü* ‘ölçü, sınır’ türetmesi söz konusudur. Ayrı maddebaşı yapılması gerekirdi, Clauson’da eksiktir.

235. s. *keg* ‘kin, ölç, hınç’ (bk. *kek*). Arat 2312’de uyak için *keg* okumayı yeğlemiş olsa gerek. Oysa burada göz uyağı söz konusudur ve *kek* okunmalıdır, çünkü sözcük yeni dillerde *kek* biçimindedir. Ayrıca *kek* verileri arasına metinde *öçke* okunmuş, dizine de bu biçimde girmiş olan *öç kek* 369’un da alınması gerekir, (aşağıda *öçke* üzerine düzeltmeye bkz.).

238. s. *kelgel*- 'gelmek üzere olmak', *kelgel-ir* 1074. Maddebaşı çıkartılarak veri *kel-gelir* biçiminde *kel-* maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *alğal-* üzerine düzeltmeye bkz.).

238. s. *kend* 'kent, şehir'. Sogutçadan ödünçleme olduğu belirtilmeliydi.

242. s. *kese* 'kesin' karşılığına 'açık ve kısa' karşılığının da eklenmesi uygun olur, bkz. örn. 4106, 4511.

243. s. *kıl* 'kılıkuşuk kuşu', 72. Bunun K I 337'de verilen *kıl kuş*, *kıl kudruk* için bir düşünüm (Ellipse) olduğu açıktır. Yakutçada bir de *kı:l* 'yabani hayvan, yabani kuş' vardır, ancak bu başka bir sözcüktür. Çünkü *kıl kuş* deyimindeki *kıl* 'kıl, saç' Yakutçada kısa ünlü iledir.

251. s. *kır* 'kır, sahra; mezar' maddesinde şu düzeltmeler gereklidir: 1) 3396'daki *kır yağı* K I 324'te 'gizli düşman' olarak açıklanmıştır. Clauson 641 bu *kır*'ı ayrı bir sözcük sayıyor, (belki bu renk adı olan *kır*'la birleştirilerek 'boz düşman, boz yılan gibi hemen fark edilemeyen düşman' olarak yorumlanabilir). 2) 6063'te Arat'ın *kırım* okuduğu sözcük Clauson 659'da gösterildiği üzere *karım* 'hendek'tir, burada 'mezar' anlamına kullanılmıştır.

251. s. *kırmaçı* 'deri'. Arat'ın çevirisine göre 'derici' olarak düzeltilmelidir. Clauson 660 bu veriyi 'marangoz' olarak anlamlandırıyor. Yalnızca DS'de *kırma*, *ğırma* sözcüğünün anlamlarına bakılarak 'terzi, bakırcı, değirmenci' anlamlarını da vermek olanağı vardır. Fakat bence, dil coğrafyası göz önünde tutularak verilecek en uygun anlam Kırgızcadaki (Yudahin 496) gibi *kırmaçı* 'çömlekçi'dir.

253. s. *kıy*- 'kıymak, dönme, süzmek'. Sonuncu karşılık sanırım *kıya bak*- 4059, 4095 için verilmiştir. Clauson 675 bunu *kaya bak*- olarak düzeltiyor.

254. s. *kız*- 'kızarmak, gülmek' maddesinde *kızgu* verilerinin hepsi *kızgu eñ* (~ *meñiz*) deyiminde bulunmaktadır ve 'pembe yanaklı', mecazi olarak 'mutlu' anlamındadır.

255. s. *kiçe* 'gece'. Sözcüğün en eski anlamı 'akşam'dır ve KB'de de ara sıra bu anlamda kullanılmıştır. Verileri arasına 5995 *kiçe* de katılmalıdır, Arat bunu *kiç-e* 'geciktirerek' diye yorumlamıştır. 5995 (düş yorumlama üzerine) *biligsizke ayma tüşüñni aça | bilirke ayt tüş aytma kiçe*, Arat "Bilgisize rüyânı açma ve anlatma, rüyânı bilene sor ve bunu geciktirme". Oysa burada halk inanışına göre gece

anlatılan düşün çıkmayacağı, gerçekleşmeyeceği gerekçesiyle “düşünü geceleyin anlatma” denmektedir.

258. s. *kinge* ‘geniş’. Bütün veriler dize sonu ünlemesiyle *king e!* dir ve hepsi *king* ‘geniş’ maddesine aktarılmalıdır.

260. s. *kişçi* ‘avcı’ karşılığı ‘samur avcısı’ olarak düzeltilmelidir.

268. s. *kol* ‘kol, vâdi’. İki ayrı maddebaşı yapılmalıdır, (krş. Türkm. *ğol* ‘kol’, *ğo:l* ‘vâdi’). 766, 4896’da ‘kol’, 69, 4968’de ‘vâdi’ anlamına gelen sözcükler bulunmaktadır. Türkmenceden gerektiğince yararlanmamış olan Clauson da aynı yanlışlığa düşerek ‘vâdi’ anlamını *kol* ‘kol’ sözcüğünün mecazi anlamı saymıştır, (bkz. Clauson 614 ve dev.).

269. s. *koltğuçı* ‘muhtaç’ karşılığı ‘dilenci’ olarak düzeltilmelidir. Arat 2613’te ‘dilenci’, 2093’te ‘muhtaç’ ile karşılaşmıştır. Orada da *boldı özi koltğuçı* “kendisi dilenci oldu” diye anlaşılmalıdır.

270. s. *konum* ‘konak, yurt’, 1347. Bu karşılık yerine ‘birlikte yaşayan insanlar, akrabalar’ alınmalıdır, (bkz. Clauson 639). Atalay’ın K dizisinde yanlışdır, krş. Türkiye Tü. *konu komşu*.

270. s. *konut* ‘konut’, 4471. Bu sözcük de ‘birlikte yaşayan insanlar’ anlamınadır, (bkz. Clauson 635 *konat*).

269. s. *kon* ‘koyun, bağır’, *konunga* 1500. B’de üçüncü harf noktasızdır, C’de *konunga*, A’da ise *koyn-ka* yazılmıştır. KB’de *koyn* ‘koyun, bağır’ ayrıca 3 veriyle bilinmektedir, (bkz. dizin 273. s., orada verilen ‘alt, dip’ karşılığı yerine ‘koyun, bağır’ alınmalıdır) bu durumda 1500 de *koynunga* olarak düzeltilmeli, *kon* maddesi çıkartılmalıdır.

271. s. *korā* ‘zarar’, 6627. Dize sonu ünlemesi (*kor a!*) söz konusu olduğundan bu veri de *kor* ‘zarar’ maddesine geçirilmelidir.

271. s. *korday* ‘kuğu kuşu’, 5377. Aynı dizide *kuğu* da bulunduğu göre *korday*’ın başka bir kuş olması gerekir. K’de de vardır (Ar. *al-ḥavāşil*), Brockelmann ‘karabatak’, Atalay ise ‘kuğu kuşu, kuğu cinsinden bir kuş’ diye çevirmiştir. Clauson 649’da ‘pelikan’ olabileceği belirtilmiştir.

274. s. *kögüz* ‘göğüs’ verileri arasında yer alan *kögüzlüg* 2282’de ‘mert,’ 4845, 5212’de ‘kibirli, gururlu’ anlamınadır. Ayrı maddebaşı yapılmalıydı.

275. s. *kök* ‘mavi, yeşil’. 3 veride *kök böri* 5375, 5378, 6194 ‘boz kurt’ bulunduğu göre ‘boz’ karşılığı da eklenmelidir.

275. s. *kök ayuk* ‘Türkmen büyüklerine verilen ad’. K’nin verdiği bu açıklama dışında Kırgız. *kök başı* ‘sudan yararlanma işlerini düzenleyen kişi’ de bu deyimden açıklanmasında yararlı olabilir.

275. s. *köküş* ‘kökiş (bir kuş çeşidi)’. Clauson 714, Doğu Tü. *köküş* ve Kırgız. *kögüş* ile birleştirip ‘mavimsi boz’ anlamını veriyor. Fakat krş. S. Arazkuliyev ve başk., *Türkmen Dilinin Gısgaça Dialektolojik Sözlüğü*, Aşgabat 1977, 101. s. *yekta:yöküş* ‘hindi’.

275. s. *kökle*– ‘bir işin esasına vâkıf olmak’, *köklemiş* 1492. Bu karşılığın yerine, Clauson 711 *kökle*– (2)’de önerildiği gibi ‘saçı ağarmak’ alınmalıdır. Beyit 1492’de *köklemiş*’in *karı* ‘yaşlı’ ile birlikte kullanıldığı, ayrıca KB’de *kökçin* ve *kökçin sahal* deyimlerinin de ‘yaşlanmış, sakalı ağarmış’ anlamına geldiği göz önünde tutulmalıdır.

275. s. *köksegüci* ‘göge yükselmek isteyen’ 4830. Arat’ın *kö:k+se-* biçiminde bir eylem kabul ettiği anlaşılıyor. Bence bunu *kögüz+e->köge-* ‘kibirleşmek’ olarak yorumlamak daha uygundur, (ses bakımından krş. *kögüz+i>kögsi* vb., anlam bakımından krş. *kögüzlüg* ‘kibirli’ yukarıya bkz.).

275. s. *köksün* ‘öfke, gazap’, *köksün yarı-* 133. Bence *kögüz+ün* (araç durumu) $>$ *kögsün* ‘göğüs ile = kibirle’ diye yorumlamak daha iyi olacaktır, krş. örn. 1535 *kerdi kögsin* ‘göğsünü kabarttı, kibirlendi’ (yukarıda *kögüz* ve *köksegüci* üzerine düzeltmelere de bkz.).

276. s. *köngel*– ‘görünmek, belirlemek’, *köngel-ir* 5976. Maddebaşı çıkartılarak veri *kön-gelir* biçiminde *kön-* ‘doğrulmak’ maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *algal-* üzerine düzeltmeye bkz.).

280. s. *kör-* ‘görmek, bakmak’ verilerinden *körer* 3391 şaşırıcıdır. Çünkü bu eylemin geniş zamanı Karahanlıcada *körür*’dür. B ve C’deki *körer*, (A’da yoktur) *küder* yerine istinsah yanlışlığı olabilir, *yüder* ile uyaklı olması da bunu desteklemektedir, (Krş. Atebetü’l-Hakayık 349 ve 350. dizeler *ferahka küd-*) O takdirde 3391a *oğul kız atası tü emgek küder* “oğul, kız babası her türlü sıkıntı peşindedir” diye anlaşılmalıdır.

Aynı maddede ulaç olarak gösterilen *köre* verilerinin hepsi dize sonu ünlemesiyle *kör e!*’dir. Arat, yalnız 6640’ta *köre*’yi ulaç gibi çevirmiştir, bu da düzeltilmelidir: 6640b *şayuka tayandng körür köz kör e!* “gören göz, kime dayandın, görsene!”.

290. s. *kulavuz* 'kılavuz'. TMEN III, Nr. 1504 ve Clauson 617 ve devamında gösterildiği üzere İrancı (Harezmce ?) bir sözcük olduğu belirtilmeliydi.

291. s. *kušıg* 'kul' karşılığı 'kul soylu, kul soyundan' biçiminde düzeltilmelidir.

291. s. *kur* 'rütbe, derece; toy; maya'. Burada 'toy' çıkarılmalıdır. Arat 2373'te *kıg kur yigitler*'i "genç ve toy yiğitler" biçiminde serbest çevirmiştir, tam çevirisi "küçük rütbe(de) yiğitler" olduğundan bu dizeye bakarak 'toy' anlamı verilemez. 723b'de 'maya' anlamıyla geçen sözcük ise *kor* okunmalı ve ayrı bir maddebaşı yapılmalıdır, bkz. K III 122, Clauson 642, Türkmen. *gor* 'kalıntı, maya', R II 549 *kor* Baraba, Kazak., Tara lehçesi 'hamur mayası', Kazak. 'kımız mayası'.

293. s. *kurug* 'kuru, boş, asılsız' verileri arasında yer alan *kuruglug* 4926 'kurulmuş' anlamındadır, (yani *kur-* eyleminden değil, *kur-* eyleminden). Bu sözcük K'de de bulunmaktadır, bkz. Clauson 657. Ayrı maddebaşı yapılmalıdır.

293. s. *kurugsak* 'gönül', 375 Tabii burada, 'mide, karın' anlamına gelen sözcüğün (= Türkiye Tü. *kursak*) mecazlı kullanılışı söz konusudur, bkz. Clauson 657. Osmanlıcada da *kursak* 'mide' yanında 'idrak, zekâ' ve 'göğüs' anlamlarında kullanılmıştır, bkz. TS. 2741.

295. s. *kutı* 'sürü, zümre, nesil'. Clauson yalnız KB'de bulunduğunu, *kutı* > *kutı* 'kutı' ile aynı sözcük olabileceğini belirtmiştir. Bence başka bir sözcüktür ve Kırgız. Yudahin 409 *kotolo-* 'yığılışmak, kalabalık halinde toplanmak, pek çok olmak' eylemi de bundan türemiş olabilir. O takdirde KB'deki sözcüğün de *kotu* okunması gerekir.

295. s. *kuyug* 'titiz', 2900. Metinde de *koyug* olarak düzeltilip dizin 273. s. daki *koyug* 'derin' ile birleştirilmeli, orada verilen anlam da 'koyu, yoğun' olarak değiştirilmelidir, ('derin' ve 'titiz' yalnız serbest çeviride geçerli olan karşılıklardır).

297. s. *küçed-* 'çoğalmak'. Bu ancak 6590'da Arat'ın serbest çevirisi içinde geçerli karşılıktır, Clauson 696'da gösterildiği gibi '(hastalık) acı vermek, eziyet etmek' olarak düzeltilmelidir.

306. s. *liw* 'tepsi, sofrası' karşılıkları 'yemek, aş' olarak düzeltilmelidir. Clauson 763'te büyük bir olasılıkla Çince'den ödünçleme olduğu belirtilmiştir.

308. s. *mangıt*- ‘adım atmak’ karşılığı ‘adım attırmak’ olarak düzeltilmelidir.

315. s. *met* (A.) ‘böyle, öyle, artık’ 1795, 6578. Arapça olarak gösterilmesi yanlıştır. 33b’deki *senmet* biçiminin de burada gösterilmesi gerekirdi. Clauson’da eksiktir, bkz. OTG 191. s., § 144b.

315. s. da *min*’in maddebaşı yapılarak ‘ben’ anlamının verilmesi doğru değildir. Söz konusu biçim yalnızca *men* adının çekim köküdür (Obliquus). Burada yer alan 6580 *minçe*’yi Arat ‘kendime’ diye çevirmiştir. Bence bunu *minça* okumak ve ‘itibaren, ... başlayarak’ diye anlamak daha doğru olacaktır, *munda minça* ‘bundan sonra’, krş. L. Yu. Tuğuşeva “Three Letters of Uighur Princes” AOH 24, 1971, 177. s. *bökünte minça* (benim yorumuma göre:) ‘bugünden itibaren’.

321. s. *muyan* ‘sevap’. Sanskrit *punya*’dan ödünçleme olduğu belirtilmelidir. Müslümanlara budist Uygurlardan geçmiş bir terimdir.

322. s. *muygak* ‘dağ keçisi, geyik’. Clauson 772’ye göre ‘dişi geyik’ olarak düzeltilmelidir.

322. s. *mün* ‘kusur, sermaye’. Burada iki ayrı sözcük bir maddede toplanmıştır. *mün* ‘sermaye’ (*mun* da okunabilir) 232, 1255, 2756, 2995, 3313’te geçmektedir, Uygurca’da bu sözcük *bin* biçimindedir (*bin* de okunabilir) ve Çince *pén*’den ödünçlemedir, bkz. Sir G. Clauson, “A Late Uyğur Family Archive”, *Iran and Islam*, Edinburg 1971, 172. s. (Uygurca biçim Clauson’un sözlüğünde eksiktir.) Clauson 347 *bü:n* ı’de KB’deki *mün* ‘sermaye’ ve *mün* ‘kusur’ birbirine karıştırılmıştır. Ayrıca Osm. *bön* ile ‘kusur’ anlamındaki *mün* birleştirilmek istenmiştir. Türkmencede *müyn* ‘kusur’ ile *mö:n* ‘bön’ ayrı sözcükler olduğuna göre bu birleştirme doğru olamaz. DTS 352’de *mün* ‘sermaye’ ile *mün* ‘kusur’ ayrı sözcükler olarak yer almıştır.

Aynı madde verileri arasında *müne* ‘kusurlu, mâyup’ 5276 olarak yer alan biçim *müne*- ‘kendi kusurunu bilmek, kendi ayıbandan utanmak’ eyleminden 2. kişiye buyruktur. Ayrı maddebaşı yapılması gerekir. (Bkz. Clauson 767 *müne*:-, krş. Kazak. *mine*-, Türkm. *müynürgen*-). Arat’ın çevirisi de buna göre düzeltilmelidir.

334. s. *oğrın* ‘gizlice’, 2192. Bu maddebaşı çıkartılarak veri, *oğur* ‘zaman, uygun zaman, sıra’ maddesine aktarılmalıdır. Arat da böyle çevirmiştir, *oğur*+ı+n > *oğrın* (3. kişi iyelik eki+belirtme durumu eki; doğrusu *uğur*, *uğrın* okumaktır).

335. s. *okçu*. ‘okçu’. İki veriden 2370’te sözcük ‘ok atıcısı’, 4458’ de ise ‘ok yapan usta’ anlamına gelmektedir.

344. s. *ong* ‘sağ, sağ taraf; doğru’ maddesindeki *ongı* 4080, 4417, 5288, 6044, *ongın* 5909 verilerinde *ong* ‘pay, nasip, hak’ anlamındadır, Arat da böyle çevirmiştir. Bu sözcük için bkz. *Atabetü'l-hakayık*, 103. s. not 2, krş. Eckmann, *Middle Turkic Glosses* 200. s. *ong* ‘portion, share’, DTS 367 *oŋ* ‘hisse, pay, kismet’. Clauson 167 ve Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar* 456 ve devamında Arat’ın görüşü benimsenerek bu sözcüğün *oŋ* ‘sağ’ ile aynı olduğu kabul edilmiştir. Oysa *o* ile *ö*’yü ayıran Uygur yazısıyla yazılmış Uygurca bir parçada *öng ülüg* ‘hisse, pay’ eşanlamlı çiftini buluyoruz (bkz. P. Zieme, “Materialien zum uigurischen Onomasticon II”, TDAYB 1978/79, 82. s., A metni 3. satır; Zieme bunu eşanlamlı çift olarak yorumlamamış, “ilk pay” olarak anlamıştır). Buna göre Arap harfleriyle yazılmış metinlerde de *öng* (veya *üng?*) okunabilir, bu takdirde tabii *oŋ* ‘sağ’ ile ilgisi olmayan ayrı bir sözcüktür. (Birkaç Uygurca belgede geçen *öng bitig* deyimi de bununla ilgili olabilir mi? Bu deyim genellikle “önceki belge” diye anlaşılmıştır; *öng bitig* ve bununla karşılaştırabileceğimiz *ülüş bitig* üzerine L. V. Clark, *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*, Indiana University, 1975, basılmamış doktora çalışmasında bilgi bulunmaktadır).

344. s. *ongay* ‘yumuşak’ karşılığı ‘yumuşak huylu, munis’ ile genişletilmeli, 1907’de görülen ‘kolay’ anlamı da eklenmelidir. 132’de ise *ongay* ‘Jüpiter’ (Müşteri) gezegeninin adıdır, bu ayrı bir maddebaşı yapılmalıydı. Clauson 191’de bunun yabancı bir sözcük olabileceği belirtilmiştir.

348. s. *otun* ‘değersiz, alçak, küstah’ verileri arasında bulunan *otun* 121’i Arat ‘ateşte’ diye çevirmiştir, (buna göre *ot* ‘ateş’ maddesine girmeliydi). Bence bu ‘ilaçla’ anlamındadır, (bu yorumum için TDAYB 1978/79’da yayınlanmış olan J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation* tanıtması 292. s.ya bkz.).

349. s. *oyuğ* ‘gölge, hayal’, 3382. Arat, K’deki *oyuk* sözcüğüne göre anlam vermiştir. Oysa KB’de –ğ iledir, verilen anlam da beyte pek uymamaktadır. Bence *oyuğ* için ‘oyuntu, kazıntı, oyularak yapılan işaret’ anlamını kabul etmek daha uygun olur, krş. Kırgız., Nogay. *oyuw*, Kazak. *oyu*, Türkiye Tü. *oya* ‘süsleme, oya’, SD 3303 *oyu* ‘halı ve seccade üzerindeki işleme’.

349. s. *ozun* 'iftira' 4213 ve *ozunçı* 'iftira eden, müfteri'. Clauson *ozun*'i almamış, *ozunçı*'yı ise *uzunçı* okuyarak *uzun*'dan türediğini kabul etmiştir, bkz. Clauson 289. Azerbaycan Tü. *uzunçu* 'geveze', *uzunçuluğ ét-* 'durup dinlenmeden konuşmak' Clauson'un haklı olabileceğini düşündürmekteyse de Arat'ın verdiği anlamı biraz yumuşatarak sözcüğü Osm. *ozan*'a yaklaştırmak bence daha doğru olacaktır, yani KB'de *ozun*'a 'çok konuşma, gevezelik', *ozunçı*'ya 'laf taşıyan, geveze, boşboğaz' anlamları verilebilir, böylece TS. 3044 *ozan* (2) 'çok sözlü, çenesi düşük, durmadan söyler, hikâyeci' ile bağlantı kurulabilir. TS'de verilen ilk anlam 'halk şairi, saz şairi' sanırım sözcüğün sonradan kazandığı anlamdır.

350. s. *ö-* 'düşünmek' verilerinden *öğü* 3142 'çare, önlem, tedbir' anlamıyla ayrı bir maddebaşı yapılmalıdır. Metinde *öğü kıl-* birleşik eylemi içinde geçiyor.

350. s. *öçe-* 'yatışmak, sükûn bulmak'. Bu madde çıkartılarak üç veriden ikisi 3609, 5314 *öç-er* biçiminde *öç-* 'sönmek' (mecazi anlamıyla 'yatışmak') maddesine aktarılmalı, 4651'deki *öçep* ise *öçe-* 'öç, kin bağlamak' anlamıyla yeni bir maddebaşına sokulmalıdır, (<*öç+e-*).

350. s. *öçke* 'kin bağlama', 369. Yalnız B'de bulunan bu biçim (C'de eksik, A'da *oçlük*) Uygurca, K ve KB 3428'den bildiğimiz *öçkek* yerine istinsah yanlısıdır. Dolayısıyla bu madde çıkartılarak veri *öç* ve *kek* maddelerine aktarılmalıdır.

356. s. *ögür-* 'oyalamak', *ögrir* 5266. Maddebaşı *ögir-* olarak düzeltilmeli, karşılığa da 'sevindirmek' eklenmelidir, bkz. Clauson 113.

362. s. *ön-* 'bitmek, yetişmek' verilerinden *önür* 1680, 2451, 4022 (hepsinde *kamuğ iş unur*) bence *unur* (<*un-ür*) 'mümkün olur' biçiminde düzeltilmelidir. (Clauson ve başkalarının *on-* okuyuşuna karşı Eckmann'ın *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*'daki *un-*, *u-* 'muktedir olmak'tan dönüşlülük okuyuşunu yeğliyorum). Arat da *önür* okuduğu halde 1680'de "muvaffak olur", 2451'de "başarır", 4022'de "yoluna girer" diye çevirmiştir. Belki 3667'de de *önmezi* yerine *unmazı* okumak daha uygun olacaktır.

362. s. *öng-* 'kasdetmek'. Clauson'da eksiktir, yalnız Clauson 168'de (*on-* Preliminary note) Orta Tü. döneminde bulunduğu gösterilmiştir. Krş. Kırgız. *öñ-* 'sessizce yaklaşmak, gafil avlamak',

DS 3341 *öη-* ‘beklemek’, ‘gözetlemek, pusuya düşürmeye çalışmak’ vb., R I 1203 Teleüt., Şor. *öη-* ‘gizlice yaklaşmak, saklanmak, pusuya yatmak’, bkz. Sevortyan ES 535.

362. s. *öngdür-* ‘kurmak’, *öngdürdi ya* 5971. Arat “yayını kurdu” diye çevirmiş, Clauson 181’de ise *ongdurdu a* “soldurdu ya!” diye yorumlanmıştır, bu daha iyidir, buna göre bu veri *ongdur-* ‘soldurmak’ anlamında yeni bir maddebaşı yapılmalıdır.

363. s. *örk* ‘yular’ karşılığı ‘köstek, ayak bağı’ olarak düzeltilmelidir.

363. s. *örlem* ‘mesafe’ 3706. Arat “bir tepe aşılmca ulaşılacak kadar yakın bir mesafe” diye çevirmiş, böylece *örle-* ‘yükselmek’ eyleminden türemiş olduğunu kabul etmiştir. Clauson 229’da da aynı açıklama yer alıyor. Ben, Çağ. *çağırım*, Kazan Tatar., Teleüt. *çakırım*, Kazak. *şakırım*, Çuvaş. *s’uxräm* ‘verst, kilometre’ gibi biçimlerle karşılaştırıp bunların *çağır-* ~ *çakır-* eyleminden türediği gibi bunun da *orla-* > *orla-* ‘bağırmaq’ eyleminden türediğini kabul ediyorum ve *orlam* okumayı öneriyorum.

365. s. *örüng* ‘ak, beyaz’ verilerinden 1319, 3010, 3011, 4199’da *örüng kuş* ‘akdoğan’ deyimi bulunmaktadır, (krş. *kara kuş* ‘kartal’). Bunun ayrı maddebaşı yapılması gerekirdi. Ayrıca 1319. beyit ile K II 12. s.da verilen *buşmasar boz kuş tutar | évmeser ürürü kuş tutar* atasözü arasındaki benzerliğe dikkati çekmek istiyorum. Böyle benzerliklerin ortaya konulması Yusuf’un halk yazınından yararlanma derecesini belli edebilir.

367. s. *ötül-* ‘geçilmek’, *ötülgen* 249. (C’de yok, B’de *ötülgen*, A’da *eyilgen*). Clauson *ötül-* biçiminde bir eylemin başka kaynaklarda bulunmadığını belirterek *ütül-* ‘alazlanmak, kavrulmak’ eylemiyle açıklamak istemiştir. Bu iyi bir yorum değildir ve beyte uyan bir anlam vermemektedir. Bence **öyülgen* ‘bataklık’ yerine istinsah yanlış olabilir. Bunun az bilinen ve müstensihlerce de anlaşılmamış bir sözcük olduğu görülüyor, (aşağıda *üyül-* üzerine eklemeye bkz.). Bence 249b “(kötülük) yolunda geçit yoktur, o bir bataklıktır” biçiminde anlaşılmalıdır.

370. s. *öz* ‘öz, kendi, nefis, can, ruh, gönül’ verilerinden *öz-i* 1059’da sözcük ‘bağırsak, karın’ anlamındadır. Nitekim *özi katmış*’ı Arat “kabız olmuş” diye çevirmiştir, (krş. K I 46 *özüm ağrıdı* “karnım ağrıdı”, Clauson 278’de de ‘the interior part of an organism, pith,

marrow' ve 'the internal organs' karşılıkları veriliyor, krş. ayrıca DS 3368 *özagrısı* 'ishal, sürgün').

Aynı madde verilerinden 4968'de (*özin*) sözcük 'vadi, ırmak' anlamındadır, ayrı maddebaşı yapılması gerekir, (bkz. Clauson 278 ö:z 2).

371. s. *özel*- 'ızdırıp çekmek'. Clauson 287 bunu *uza*-tan kuraldığı bir türetmeyle *uzal*- 'uzun sürmek' olarak yorumlamıştır. 4906'da bu anlamda *uzal*- eylemi vardır, fakat öteki verilerde Arat'ın okuyuşu ve yorumu daha uygundur. Bence DS 4086 *üzül*- (II) 1. 'has-talık yinelenmek', 2. 'yorulmak, ezilmek', 3. 'zayıflamak', 4. 'inmek' eylemi ile birleştirilerek *üzel*- okunması daha uygun olacaktır. Türkiye Tü. ve Azerbaycan Tü. yazı dillerindeki *üzül*- 'dertlenmek' eylemi de aynı sözcük olabilir, (*üzel*->*üzül*-, buradan yanlış ayırma ile *üz*- 'dertlendirmek' ?).

375. s. *rumi* (A.) 'Rûmi' verilerinden 5368'deki *rumi* bir tür kumaşın adıdır, belki Clauson "A Late Uyğur Family Archive", 177. s. satır 76-77'deki *urum böz* ile aynı kumaştır (Anadolu bezi, Bizans bezi ?).

375. s. *rüstemle*- 'Rüstem'e benzemek, Rüstem gibi olmak' çıkartılmalı, yalnız *rüstemleyü* 'Rüstem gibi' kalmalıdır, (yukarıda *ağığla*- üzerine düzeltmeye bkz.).

377. s. *sağ*- 'uzaklaşmak', *saça* 1313. Madde çıkartılarak buradaki veri 'fark etmek, sezme' anlamıyla *seç*- 'ayırarak, seçme' madde-sine aktarılmalıdır.

377. s. *saçu* 'istisna', 10. Başka hiçbir kaynakta bulamadığımız¹⁰ bu sözcüğü Arat metnin gelişine göre anlamlandırmış. Clauson'da eksiktir. Bence *seçü* okumak daha uygun olabilir, (yukarıda *açu* üzerine düzeltmeye bkz.).

378. s. *sakal* 'sakal' verileri arasında dizinde belirtilmemiş iki deyim gösterebiliriz: 667, 4636 *kökçin sakal* 'orta yaşlı, sakalına kır düşmüş (kişi)', 4277 *sakal tut*- 'birisini kendine bağlı kılmak, ele geçirmek', (krş. Türkiye Tü. *sakalı ele ver*- 'başkasının buyruğuna girmek').

¹⁰ Bunu K'deki *saçu* 'saçak' ile aynı saymak mümkün değildir. Bir de F. W. K. Müller, *Zwei Pfahlschriften aus den Turfanfunden*, APAW, Berlin 1915, 6. s.da özel ad olarak *külüg manç saçu sangun* bulunmaktadır.

381. s. *sal-* ‘atmak, bırakmak’ verilerinden 4111’de (*elging sala kirmegil*) bu eylem ‘sallamak’ anlamındadır.

382. s. *sap-* ‘sarmak’. İki veriden 1858’de ‘birleştirmek’, 4158’de ‘katılmak’ anlamındadır. Aynı eylem Uygurcada *sep-* biçiminde ve teşhiz etmek, katmak, genişletmek’ anlamında bulunur.

382. s. *sariğ* ‘sarı’ verilerinden 6010’da sözcük ‘öd, safra’ anlamındadır ve *sariğ suw* yerine düşüm (Ellipse) ile kullanılmıştır, bkz. DTS 488, K I 374.

383. s. *sasıt-* ‘berbat etmek’ karşılığı ‘azarlamak’ olarak düzeltilmelidir. Nitekim KB’deki tek veri 4756’da *sög-* ‘sövmek’ ile birlikte kullanılmıştır. Uygurcadan bildiğimiz *sarsı-* biçiminden *r* düşmesi ile ortaya çıkmıştır, K’de *sarsıt-* ‘sert ve kaba muamele yaptırmak’ olarak açıklanmıştır.

383. s. *satğag* ‘müfteri’ karşılığı ‘mağdur, düşkün, incitilmiş’ olarak düzeltilmelidir. Arat da böyle çevirmiştir.

383. s. *satğaguçı* ‘iftira eden’ 6441. Bu karşılığı ‘inciten, gaddar’ olarak düzeltmek gerekir, (önceki düzeltmeye bkz.). Arat’ın çevirisi doğru değildir.

384. s. *saw* ‘som’. Ar. *şāf*’tan ödünçleme olduğu belirtilmelidir.

385. s. *seçim* ‘saçma tanesi’ 2787. Arat’ın bu anlamı nereden bulunduğu belirlenemiyor, sözlüklerde yok. Yalnız B’de bulunan bu sözcüğü *biçim* ‘dilim’ olarak düzeltmek doğru olabilir. Nitekim Arat *seçim* okuyuşunu soru işaretiyle vermiştir. *biçim* okunuşu doğru ise 2787b’yi “(hendese), yeri ve tepeleri dilim gibi böler” diye anlamamız gerekir.

385. s. *sekerçi* ‘haydut’. Clauson 822 haklı olarak K’deki *serker* ‘haydut’ ile birleştiriyor, kökeni için de bazı görüşler belirtiyor. Bence Fa. *serkerde* ‘elebaşı, çetebaşı’dan bozulmuş bir biçim olmalı.

386. s. *semürgük* ‘serçe’. K’ye göre ‘serçe’ değildir, ‘bülbüle benzer bir kuş’ olarak tanımlanmıştır. Türkçede serçe için *çıpçık*, *çıpçak* (bkz. TMEN III, Nr. 1146) ve *seçe* (K) ~ *serçe* (bkz. TMEN III Nr. 1234) sözcükleri bulunmaktadır. DTS 495’te ise Altun Yaruk 694/12’de bulunan *semürgük* ‘simurg’ (?) ile karşılaştırılıyor.

391. s. *ser-* ‘kızmak, çıkışmak’. Clauson 843’te K’ye göre *sar-* okunması gerektiği bildiriliyor, bu yanlıştır. Türkiye Tü., Azerbaycan Tü. *sert*, ve Kırgız. *sert* ‘çirkin, biçimsiz’ de aynı kökten olmalı.

391. s. *seril*- ‘sarsılmak; gücenmek, hiddetlenmek; tahammül etmek’. Verilerin hiçbirinde (başka bir eylem olan *ser*- ‘sabretmek’ eyleminin edilgen biçimine ait olan) ‘tahammül etmek’ anlamı yoktur, hepsi ‘gücenmek’ vb. anlamındadır.

396. s. *sıgun* ‘yaban sığırı, dağ keçisi’. Clauson 811 sözcüğün anlamını ‘erkek geyik’ olarak belirlemiştir.

397. s. *sır* ‘sır, kalıp’. Burada ‘kalıp’ karşılığı yanıltıcıdır. Arat 2452 ve 2798’de “bir şekil ve kalıptan ibarettir” biçiminde serbest çeviri vermiştir. Oysa *sır bediz* “cila ve süs” anlamındadır. Sözcüğün Çince den ödünçleme olduğunu da belirtmek gerekirdi, bkz. Clauson 842.

397. s.da *sır* maddesinden sonra *sırçı* ‘cilacı’ 4458 eklenmelidir.

398. s. *sita* ‘mızrak’. Clauson, UAJb 35 (1964) 365. s.da Arat’ın bu anlamı nereden bulduğunu belirleyemediğini yazıyor. Bence Arat, R IV 656 Sagay. *sıda* ‘Lanze’ ile birleştirip bu anlamı vermiş olmalı. Tabii bu, gerek Clauson’un gösterdiği gibi metne uymadığından, gerekse Mongolca bir sözcük olması bakımından KB’deki sözcük değildir. Yine Clauson’un gösterdiği gibi KB’de *sata* okumak daha doğrudur. Ancak Clauson’un yaptığı birleştirme de (Ar. *saṭī*) inandırıcı değildir. Clauson 799’da K *sata*, Uyg. *sita* ‘mercan’ ile birleştirilmesi daha iyidir. Bence anlam gelişmesi ‘mercan’ > ‘tan kızzılığı’ yönündedir.

398. s. *sikert*- ‘saptırmak’, *sikertse* 2508. Maddebaşı *sikert*-, anlam da ‘kendini düzdürmek’ olarak düzeltilmelidir. Arat kapalıca bir çeviri vermiştir.

398. s.da *siler* ‘siz, sizler’ maddesinin yer alması gerekirdi, (bkz. dizin 400. s. *siz* (*sizlerke* ~ *silerke*)).

399. s. *simiş* ‘simiş, çekirdek’. Arat bu sözcüğü çevirmemiştir. Dizindeki ‘çekirdek’ karşılığının Anadolu ağızlarındaki *simişka* ~ *sımışka*’ya göre verildiği akla geliyor. Fakat bu indocermen kökenli Rusça bir sözcükten (*semeško*) ödünçlemedir ve KB’deki biçimle kesinlikle ilgisi yoktur. KB’deki *simiş* (ya da oku: *sımış* ?) için krş. belki Türkm. *sımışla*- ‘atıştırmak, tıkıştırmak, açgözlülükle sürekli yemek’. KB’deki sözcüğün ‘çerez’ anlamına geldiği anlaşılıyor.

399. s. *singim* ‘kabul’ maddesi yerine *singimlig* ‘uyumlu, uyum sağlayabilir’ alınmalıdır, (“kabul görürler” 2661 yalnız serbest çeviride geçerli bir karşılıktır). Clauson’da eksiktir.

401. s. *song* ‘son’ verilerinden 1302’de *song yi- iç-* deyimini buluyoruz: 1302a *kişig tepsemegil yime içme song*, Arat “Başkasını kıskanma, çok fazla yiyip-içme” diye çevirmiştir. Anlam bütünlüğü açısından bu deymi *songda-* ‘çekiştirmek’ ile ilgili görmek ve dizeyi “başkasını kıskanma ve çekiştirme” diye yorumlamak daha uygun olacaktır, (*songda-* için bkz. Clauson 836).

401. s. *sök-* ‘söğmek’. Arat’ın niçin *-k* ile okuduğu anlaşılmıyor, *sög-* okunması gerekir.

402. s. *söki* ‘eski’. Dizinde uygulanan yönteme göre maddebasının *sö* ‘geçmiş zaman, önce’ olarak alınması, verinin *sö-ki* olarak gösterilmesi gerekirdi.

402. s. *sön-* ‘sönmek, bitmek, tükenmek’ verilerinden 4711 *söndi* metinde de *sundi* olarak düzeltilmeli ve *sun-* ‘uzanmak’ maddesine aktarılmalıdır. 4711b *kökke sundi* “göge yükseldi” anlamındadır, (Arat’ın çevirisi de buna uygundur).

410. s. *suw* ‘su’ maddesinde şu noktalara dikkat edilmeli ve gerekli düzeltmeler yapılmalıdır: 1) 2639, 4332, 5436, 6628’de *suw* düşünüm (Ellipse) ile *yüz suwı* yerine ‘saygınlık, itibar’ anlamında kullanılmıştır; Arat da böyle çevirmiş, yalnız 6628’de ‘tazelik’ ile karşılaşmıştır, bu da düzeltilmelidir: 6628 “Çok söyledin, sözün saygınlığı gitmesin, insan-oğlu çok sözden bıkararak bezer” olarak anlaşılmalıdır. (Aşağıda *yüz* maddesinde değinilen *yüz suwı*, *yüzi suwluğ*, *yüz suwluğ tut-* deyimleriyle ve Osm. *yüzi sulu*, *yüz suyu* vb. deyimlerle krş., Fa. *ābrū*’dan ödünçleme çeviridir.) 2) 2007’de Arat’ın ‘izan’ ile karşıladığı *köz suwı* deymi geçmektedir. 3) 5768’de *suw* düşünüm (Ellipse) ile *arğa suwı* vb. (yukarıda *arğa* üzerine düzeltmeye bkz.) yerine ‘meni’ anlamında kullanılmıştır. Arat’ın kapalıca çevirdiği 5768. beyti şöyle yorumlamalıyız: “Ana zina ederse, ondan doğacak çocuk memlekete felâket getirir”. 4) 2085’te *suw bir-* ‘parlatmak’ deymi vardır. 5) 2467’de *suw iç-* ‘parlamak’ deymi bulunmaktadır.

411. s. *sükiç* ‘kuş’, 5677. Arat’ın ‘seher kuşu’ anlamını verdiği bu sözcüğü Clauson *sügiç* okumuştur. Krş. belki DS 3676 *sökeşe* ‘uzun gagalı, keklik büyüklüğünde bir çeşit kuş’.

411. s. *sülük* ‘orduya ait’, 4441. Arat’ın çevirisine göre ‘ordunun binek atı’ karşılığı alınmalıydı. Clauson 827’de de kuşkuyla aynı anlam kabul edilmiştir.

412. s. *süründi* 'sürünen', 5327. Bunun yerine 'serseri' karşılığı alınmalıdır, (bkz. Clauson 854, Arat ise *süründike* *koğ-* 'bırakmak, atmak' diye bir deyim kabul etmiş olmalı).

414. s. *şaşur-* 'karıştırmak', *şaşurdum* 6616. K. II 79'da "mücevheratı dizerken arasını ayırmak" anlamında bir terim olarak açıklanmıştır. KB 6616b'de *sözüg sözke tizdim şaşurdum ura* "sözü söze dizdim, sıralayarak arasını ayırdım" denmekte, yani sözcüklerin şiir içinde ölçülü olarak sıralanması mücevher dizmeye benzetilmektedir. Dolayısıyla buradaki *şaşur-* eylemine de K'deki anlamı vermeliyiz.

414. s. *şaşut* 'kır, alaca'. Clauson 868 *şeşüt* okumuş, *şeş-* 'çözmek' eyleminden türediğini kabul ederek 'dağınık, çözükleme' anlamını vermiştir, haklı olabilir.

414. s. *şatu* (F.) 'merdiven'. Türkçede ödünçleme olduğu kesin olmakla birlikte Fa. değildir, hangi dilden geldiği daha belirlenmiştir, (bkz. TMEN III Nr. 1320, Clauson 867).

416. s. *şiş* 'şiş', *şişi* 295. Bu karşılık çıkartılarak yerine 'kan akçası' alınmalıdır, (Eski Osm. *kan bahası, kan ödeği, Alm. Wergeld, Blutgeld, Sühnegeld*; Arat tabii doğru anlamış, fakat bu terimi tam karşılama-yan 'kıyas' ile çevirmiştir), K'de *se:ş*, bkz. Clauson 856. Clauson'da gösterilmemiş olan Yakut. Pek. 898 *ies* (<*se:ş*) 'borç' aynı sözcüktür.

417. s. *tadu* 'unsur, tıynet, tabiat'. Sanskrit *dhātu*'dan ödünçleme olduğu belirtilmelidir, bkz. Clauson 451, eski dönem Uygur metinlerinde bulunmuyor, yalnız geç Uygur metinlerinde ve Karahanlıcada vardır.

418. s. *tağı* 'yabani' karşılığı yerine Clauson 466'da gösterildiği gibi 'dişi yabaneşegi' alınmalıdır. Türkçeden ödünçleme olarak *taki* 'yabani at, yabaneşegi' Mongolcada da bulunmaktadır.

420. s. *tamuz-* 'damlamak' karşılığı 'damlatmak' olarak düzeltilmelidir.

421. s. *tangıl-* 'şaşırmak' *tanglur başı* 4595. B'deki yazılışına ve 478'deki *başı yangıl-* deyimine göre bu veri *yanglur başı* biçiminde düzeltilmeli *yangıl-* 'yanılmak' maddesine aktarılmalıdır, ('şaşırmak' anlamına gelen bir *tangıl-* eylemi yoktur).

424. s. *tapsula-* 'haset etmek' *tapsula!* 4250. Gerçekte okunuşu ve anlamı kesin olmayan (B'de yok, A'da *tap-sula*) bu biçim kesinlikle emir değildir, (Arat'ın serbest çevirisinde "haset ederler"). Olsa olsa

*tapsul- (ya da C'deki yazılışa göre *kapsul-?) eyleminden ulaç olabilir. Belki de anlaşılamayan bir istinsah yanlığıyla karşı karşıya bulunuyoruz.

429. s. *tawıg* 'alış-veriş'. Clauson'da yalnız K'de geçen *tav*- ve *taviş*- bulunmaktadır. KB'deki *tawıg* eksiktir. Öteki kaynaklarda ve yeni dillerde *tav*- eylemi ve bundan türemiş biçimler bulunamıyor. Kökeni daha açıklanmamış olan *tavar* 'mal, varlık, ticari mal, davar' sözcüğünün bu kökten olduğu düşünülebilir.

430. s. *teğük* 'temiz, sâf', 58. Gerçekte A'da *tesük*, B'de *beğük*, C'de *tödük* okunacak biçimde yazılmıştır. Arat'ın okuyuşu ve yorumu kesin olmadığı gibi Clauson 455'te *te:tik* yerine (*beğük* ile uyağa sokmak için) bozulmuş bir biçim olduğu görüşü de inandırıcı değildir.

432. s. *teğim* 'lâyık', 3001. Bu karşılık doğru değildir, Arat'ın çevirisine de uymamaktadır, ('lâyık' anlamındaki sözcük bu madde içinde gösterilen *teğimlig*'dir). Arat, Radloff'a uyararak (bkz. R III 1037 *teğim* 'das, was man erlangt, erreicht, der Erwerb' -bu anlam KB 1043 A'daki sözcüğe göre verilmiş-) 'kazanç, gelir' olarak yorumlamıştır. Ancak bu da kesin değildir, çünkü bu anlam için yalnız 2 veri bulunmaktadır, bunlar da pek açık değildir, (söz konusu 3001'de *teğim* A'da yok, B'de *b-* ile, C'de noktasız yazılmıştır, 1043'te ise yalnız A'da *teğim*, B ve C'de *telim*). Bununla birlikte *teg*- eyleminin 'payına düşmek, (birisine) ait olmak' anlamına da geldiğine dikkat edilmelidir, (bkz. örn. N. Yamada, "Uigur Documents of Sale and Loan Contracts Brought by Otani Expeditions", Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 23, 1964, 94. s. ve dev.).

433. s. *teke* 'geyik'. Clauson 477'ye göre 'erkek dağ keçisi' olarak düzeltilmelidir.

434. s. *telgü* 'gelişigüzel', *telgüüg* 1777. Oysa Arat bu biçimi "gelişigüzel kesilir" diye çevirmiş, yani *tel-* 'delmek' eylemini düşünmüştür. Tabii bu serbest bir çeviridir. Gerçekte *telgüüg* bir istinsah yanlığı olabilir.

434. s. *telmir*- 'dilenmek', *telmire* 6634. Bu yalnızca benzetmeli kullanılışın Arat'ın çevirisinde aldığı karşılıktır. Sözcüğün anlamı 'çevreye bakmak, dört yanına bakmak'tır, nitekim metinde *közi telmire* biçiminde geçer. 6634b'yi Arat'ın "gözleri ile etrafından dua dilenerek gittiler" çevirisinden biraz ayrılarak "gözleri arkada kalarak gittiler, istemiyerek gittiler" diye yorumlamak daha uygun olacaktır.

435. s. *teng* ‘denk, benzer, akran’ verileri arasında yer alan *teng* 215, *teng*– ‘yükselmek’ eyleminden 2. kişiye buyruktur.

Aynı madde verilerinden *tengsiz* 4069, Doerfer’in TMEN Nr. 912’de gösterdiği üzere A’ya göre metinde *teksin* olarak düzeltilmelidir. K’de yanlış hareketlenmiş (*tüksin*) olan bu sözcük “halktan olup handan üç kat aşağı bulunan kişi” diye açıklanmıştır. Doerfer’in okuyuşu şimdi Ş. Tekin’in yayınladığı Karahanlıca arsa satış senetlerinde (Selçuklu Araştırmaları Dergisi 4, 1975, 162. s., I. belge, 6. satırda) geçen *teksin* biçimiyle kesinleşmiştir. (Ş. Tekin *tigin* okumuştur, fakat fotoğrafta açıkça *teksin* okunuyor).

436. s. *tengi*– ‘havaya yükselmek, gözden kaybolmak’. Üç veriden ikisi (*tengip* 6036, 6064) *teng-ip* biçiminde bölünerek aynı anlamdaki *teng*– maddesine aktarılmalıdır. Öteki veri (*tengise* 1526) B’de ننگسا biçiminde yazılmıştır, C’de eksiktir, A’da bunun yerine *töngetse* bulunmaktadır. Metnin gelişine ve yanında bulunan *koğı inse*’ye göre (A’daki yazılışı da göz önünde alarak) bunu *töngitse* ‘eğilse, aşağı meyletse’ diye okumak, bu veriyi *töngit*– maddesine aktarmak gerekir.

437. s. *tengrilik* ‘Tanrılık’ karşılığı ‘Allah rızası için, Allah için’ (4202, 4204) karşılıklarıyla açıklığa kavuşturulmalıdır.

438. s. *terk* ‘tez, çabuk’ maddesine alınmış olan *terkin* ‘çabucak’ (kalıplaşmış araç durumu ekiyle) ayrı bir maddebaşı olmalıydı.

439. s. *tetik* ‘zeki, akıllı’ verileri arasında yer alan *tetig* 297 (belki oku: *tétik* ?) ‘balçık’ anlamındadır ve ayrı bir maddebaşı yapılmalıdır, (krş. dizin 454. s. *titigsig*, belki oku: *tétiksiz* ?). DS 3899 *tetik* (VII) ‘duvara yapıştırılarak kurutulan tezek’ kuşkusuz aynı sözcüktür, fakat (*k* ile *g*’yi ayıran runik yazıyla yazılmış) Irk Bitig’de *titig* yazılmıştır, Clauson 455’te de buna göre *titig* okunmuştur.

454. s. *titür*– ‘söyletmek, dedirtmek’, *titür* 1368a: *esenlik ödinde sen edgü titür*, Arat “Sağlığında her şeyi iyilikle karşıla”. Bu çeviriye göre Arat, bu biçimi *tit*– ‘direnmek, karşı koymak’tan ettirgen olarak yorumlamıştır, ‘dedirtmek’ söz konusu değildir. Fakat bence bu dizedeki *titür* B ve C’de *yetür* yerine istinsah yanlışdır, nitekim Arat’ın da belirttiği gibi C’de *t*– sonradan eklenmiştir, sözcüğün yazımında bozukluk vardır. Bu düzeltmeye göre *yetür* ile *yitür* uyağa sokulmuştur, aynı uyakları 2053 ve 2320’de de buluyoruz. Sonuç olarak

titür 1368 metinde *yetür* olarak düzeltilmeli, dizinde de *yetür-* ‘yetirmek, yetiştirmek’ verileri arasına katılmalıdır.

456. s. *toğ* ‘toz, duman’. Burada ‘duman’ karşılığı gereksizdir. Sözcük yalnız ‘toz’ anlamına gelir.

457. s. *toğ* ‘tok’ verilerinden *toğ-ı* 801, 2690, 3057, 3872’de *könglüm toğı* deyişini bulmaktayız. Arat bu deyişi “ey gönlümü doyuran insan” vb. biçimde çevirmiştir. Dizin 458. s.da *toğum* ‘dayanak, destek’ 3466, 4794, 5093 bulunmaktadır. 5093’te Arat yine “ey gönlümü doyuran insan” diye çevirmiştir. 3466 ve 4794’teki *yölekim toğum* biçiminden *+um*’un 1. kişi iyelik eki olduğu açıkça görülmektedir. Buna göre *toğum* maddesi çıkarılarak yerine *toğ* ‘dayanak, destek’ alınmalı, yukarıda gösterilen *toğ+ı* ve *toğ+um* verilerinin hepsi bu maddeye geçirilmelidir, yani *könglüm toğı* “gönlümün desteği” olarak anlaşılmalıdır. Bu sözcük için krş. DS 3946 *toğ* 1. ‘sabana oka bağlayan ağaç’, 2. ‘sabanın uç demirini tahta bölümüne bağlayan demir bilezik’, ayrıca bkz. DS 3946 *toka* ‘çember’ vb. KB’deki *toğ* sözcüğünün öteki kaynaklardan bilinen *toğı* ‘halka, toka’ sözcüğünün (bunun için bkz. TMEN II, Nr. 910, Clauson 466) bir yan biçimi olduğu açıktır.

458. s. *tolu* ‘dolmuş’, ikinci karşılık olarak ‘dolunay’ın alınması gerekir.

461. s. *tozu* ‘kasap, hayvan kesicisi’ 5368 karşılığı çıkarılarak yerine ‘bir tür kumaş, Toz kumaşı’ girecektir, (Arat’ın ‘tüzü’ ile karşıladığı bu sözcük için bkz. Steingass 335 *tozi* ‘a light summer garment, manufactured at Toz’. Sözcük 5368’de *kaşab* ‘Hint kumaşı’ ile birlikte geçtiği için bu anlamlandırma yanlış yapılmış olmalı).

463. s. *töri-* ‘yaratılmak, türemek’, *törimiş* 15. (buna karşı 13 veride *törü-*!). Bu veri kesin değildir: A’da *töremiş*, C’de eksik, B’de ise *törütmiş* de okunabileceğini Arat belirtmiştir. Dolayısıyla başka hiçbir kaynakta bulunmayan *töri-* yerine *törüt-*, *törütmiş* okumak gerekir. (15a’da olduğu gibi 15b’de de *törütmiş* ‘(Tanrı’nın) yarattığı = yaratılmış olan’ anlamındadır.)

465. s. *tu-* ‘kapatmak, tıkmak, kaplamak’ verileri arasına alınmış olan *tuma* 3288 olumsuz buyruk olarak anlaşılmalı, bu yorum bütünüyle olanaksızdır. Arat’ın “yüzünü örten” biçiminde çevirmesi de kabul edilemez. Belki *tüme* okunmalı ve *tüm-* ‘kabarmak, şişmek’ eyleminden ulaç olarak anlaşılmalıdır, (krş. DS 4011 *tüm-* 1. ‘sivilce kabarıp şişmek’, 2. ‘bitki tohumu toprak altından çıkıp yükselmek’,

bunun yanında krş. DS 1601 *duma* ‘tümsek, çıkıntı’, DS 3981 *töme* ‘sivri, çıkıntılı, tümsek’, *töm-* ‘deride kabarıklık, şişkinlik oluşmak’, Türkm. *tommağ*, *tümme* ‘şiş, kabarcık’, *tommar-*, *tümmer-* ‘şişmek, kabarmak’). Buna göre 3288a “kabarak ipek kalkan (= güneş) omuz kaldırdı, yükseldi” diye anlaşılabilir.

465. s. *tudaş* ‘eş, birbirine benzeyen’. Clauson 461’de gösterildiği gibi *tüdeş* olarak düzeltilmelidir.

465. s. *tul-* ‘tıkanmak, kapanmak’. Öteki eski kaynaklarda bulunmayan bu eyleme ait üç veri de başka yorumlara elverişlidir: *tulmadım* 171, Clauson 491’de gösterildiği gibi *bulmadım* okunmalıdır, (C’de yok, B’de noktasız, A’da *körmedim*). *tulur* 3611 bence *tolur* ‘dolar’ olarak düzeltilmelidir, *tolur kîrgü yol* “gireceği yol (= boğaz) dolar”. *tuluş* 4835 bence *toluş* olarak düzeltilmelidir, *neçe ming tirig öldi toluş yatur* “binlerce diri öldü, (yerin altına) dolup yatar”, (yukarıda *bat-* üzerine düzeltmeye bkz.).

466. s. *tun-* ‘kapanmak, bulutlanmak, sönmek’ verilerinden *tunup* 3472’yi Arat ‘düşünceli olmak’ ile karşılamıştır, bu uygundur, krş. R III 1439 Çag. *tun-* ‘nachsinnen, nachdenken’, DS 1604 *dun-* ‘kederlenmek, düşünmek’, *dungun* ‘üzgün, düşünceli’, DS 1632 *dünüp düşün-* ‘etraflıca düşünmek’. Öteki veri *tunar* 1049 da ‘donuklaşır’ anlamındadır.

467. s. *tur-* ‘durmak’ verileri arasında yer alan *turur* 6073 metinde de *törür* olarak düzeltilip *törü-* ‘türemek’ maddesine geçirilmelidir.

Aynı maddede ulaçlar sırasında bulunan *tura* 1296, 3937, 4323, 6643 ulaç değil, dize sonu ünlemesidir (*tur a!*).

Aynı madde verilerinden *toru* 4770 (ve belki 2035, 6335) *tor-* ‘zayıflamak’ eyleminden ulaçtır: 4770a *toru ölmegüçe yigil ay kadaş* “zayıflayarak ölmeyecek kadar ye, ey kardeş”, krş. Kül Tegin yazıtı, güney yüzü 9. satır *toru ölü yoryur ertig*.

469. s. *tura* ‘kalkan’ karşılığı yerine ‘kale, sığınak’ alınmalıdır. Arat da 1736, 4710, 5263 ve 6434’te ‘kale’ ile karşılamıştır, öteki verilerde de (256, 6605) bu anlam daha uygundur.

Aynı madde verilerinden *tura* 6625 kesinlikle ‘kalkan’ veya ‘kale’ değildir, (*tur-a* ulaç da olamaz, çünkü *tur-* eyleminin ulacı *tur-u*’dur, yukarıya bkz.). Bence bu *türe* ‘dürerek’ olarak anlaşılmalı, metin ve dizinde düzeltilmelidir, krş. 1496a *tüketti bitig türdi badı türe*, 3811a

tüketti sözün türdi badı bitig, 3941a *tüketti bitig türdi badı katıg*. Bunlara benzer biçimde 6625b'de yazar, kitabı bitirirken *ötündüm men itnü tükettim türe* demektedir.

469. s. *turgur*- 'durdurmak, esirgememek'. İkinci karşılık yalnız Arat'ın serbest çevirisi içinde geçerlidir, dizine alınması yanlıcıdır.

469. s. *туруg* 'yer'. Bu karşılık çıkartılıp şu düzeltmeler yapılmalıdır: 1) 1521'de *туруg* 'duru, durulmuş, temiz' anlamındadır, Arat da böyle çevirmiştir. 2) 2547, 2588, 3998 ve 4585'te *oldrug turug* 'oturuş kalkış' yani 'davranış, davranış adabı' anlamına bir deyimdir.

471. s. *туsur*- 'kavuşturmak', *туşруp* 2370. Bence bu madde *tüşür*- 'indirmek, attan indirmek' olarak düzeltilmeli, veri *tüşrüp* okunmalıdır. 2370b *yağağ okçı түşrüp sen öngdün yügür* "yaya okçu indirip sen önden koş". Krş. 2347, 2349 *toy түşür*- 'karargâh kurmak', yani 'atlıları indirip yerleştirmek'.

474. s. *turguçı* 'durucu, duran', yanlışlıkla maddebaşı yapılmış ve yanlış anlam verilmiştir, *tutguçı* biçiminde *tut*- maddesinde yer alması gerekirdi.

475. s. *tutgun* 'esir' maddesinde *tutgun-ı* 373 eksiktir.

476. s. *tuyu*- 'bitmek', *tuyumaz* 5362. Bu madde çıkartılmalı, veri *yetümez* okunarak *yet*- maddesine aktarılmalıdır. Arat'ın burada *tuyumaz* okuyup "arkası kesilmez" biçiminde çevirmesi belki *tu*- 'kapatmak' eylemi ile ilgili görmesinden ileri gelmiştir. Ancak dizedeki sözdizimine göre böyle bir anlam çıkarmaya olanak yoktur. C'yi esas alarak beyti *tengizdeki gevher tükemez sanga / töpütdeki yakut yetümez sanga* biçiminde düzeltmemiz gerekir, "Denizdeki cevherler sana yeterli değildir, Tibet'teki yakutlar sana yeterli değildir", (*tüke*- 'yeterli olmak' için aşağıya bkz.). C'deki *töpütdeki* biçimini yeğlerken Tibet yakutlarının ünlü olduğunu da göz önünde tutuyorum.

477. s. *tügük* 'çatık' karşılığı 'kaşı çatık, üzüntülü, keyifsiz' karşılıklarıyla biraz daha açıklanabilir.

477. s. *tüke*- 'tükenmek, bitmek' verilerinden *tükemez* 5362'de bu eylem kesinlikle 'yeterli olmak, kâfi gelmek' anlamındadır, (yukarıda *tuyu*- üzerine düzeltmeye bkz.; aynı anlam 5381 ve 6598 için de düşünülebilir). Hamilton, *Le Conte bouddhique*, not XXXIV. 3'te *tüke*- eyleminin bu anlamının K III 270'te bulunduğunu göstermiş, Uy-gurca metinlerden de örnekler vermiştir.

480. s. *tüpül-* ‘dibine inmek’, *tüplür* 1734. Maddebaşı *topul-* ‘delmek’, veri de *toplur* olarak düzeltilmelidir. Bu eylem hem etken (‘delmek’), hem edilgen (‘delinmek’) anlama gelmektedir, krş. K I 519 *bo er ol çerig topulğan* “bu savaş sıralarını yarıp yırtan kişidir”. (Eski Tü.deki öteki verileri için TDAYB 1975/76’da “Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme” başlıklı yazımız 175. s. ve devamına bkz.).

481. s. *tüs* ‘renk, güzel, koku, rayiha’ maddesi tümüyle çıkartılıp bu maddedeki veriler şu biçimde düzenlenmelidir: *tüsig* 829 ‘renkli’ (<*tü+sig*) ayrı maddebaşı yapılmalıdır. *tü+si* (3. kişi iyelik eki) 365, 5639, 5643, 5697 verileri *tü* ‘tüy’ maddesine aktarılmalıdır.

482. s. *tüş* ‘düş, rüya’ verileri arasında yer alan *tüşte* 5177’de *tüş* ‘konak yeri, menzil’ anlamındadır, Arat da böyle çevirmiştir, ayrı maddebaşı yapılmalıdır, bkz. Clauson 559 *tüş* (3). Clauson, KB 630 ve 3605’teki *tüş*’leri de ‘menzil’ olarak yorumlamıştır.

Aynı madde verilerinden *tüş* 3571 ‘karşılık, ürün, meyve’ anlamındadır, Arat da böyle çevirmiştir, bkz. Clauson 558 *tüş* (1), fakat Clauson, Uygurcaya özgü bir sözcük olduğunu yazmakta, KB’den örnek göstermemektedir.

486. s. *u* ‘uyku’ verilerinden *u teg* 1424 metinde B’ye göre *ot teg* olarak düzeltilmelidir. 1424b *awınçing küwençing uğınğay ot teg* “Avuncun, güvencin ateş gibi sönecektir” diye anlaşılmalıdır. Arat *uğıtğay u teg* okuyup bu dizeyi “bu avunman ve güvenmen seni gaflet uykusuna düşürür” biçiminde çevirmiştir, sözdizimi bakımından böyle yorumlamak olanaksızdır. Benim önerim için krş. 4412 *uğunmuş ot* “sönmüş ateş”, 4694 *uğınur bu ot* “söner bu ateş”.

488. s. *uğıt-* ‘uyutmak’ karşılığı yanında 2373, 3107, 2396’da mecazlı olarak ‘söndürmek, ateşi suyla söndürmek’ anlamları da vardır. *uğıtğay* 1424 yukarıda gösterildiği üzere *uğınğay* olarak düzeltilmeli, *uğın-* maddesine aktarılmalıdır.

489. s. *uğla-* ‘sığırlaşmak, sığır gibi olmak’ yerine yalnız *uğlayu* ‘sığır gibi’ kalmalıdır, (yukarıda *ağığla-* üzerine düzeltmeye bkz.).

492. s. *ula-* ‘bağlamak, eklemek, toplamak’ verileri arasında bulunan *ular* 75 ‘keklik’ anlamında olup tabii ayrı bir maddebaşı yapılması gerekirdi.

492. s. *ulam* ‘saygı’ karşılığı yerine ‘sürekli, kesiksiz, ebediyen’ karşılıkları girmelidir. (Arat yalnız B-7’de ‘ihtiram’ ile karşılaşmış,

orada da 'sürekli' anlamındadır, krş. benzer beyitler: 61, 6520). Sadece 293, 3273 ve 3714'te 'sürekli' anlamı da metne tam uymuyor, DTS'de *Atabetü'l-hakayık* için verilen 'destek, dayanak' anlamı da kesin değildir, sözcüğün bilemediğimiz başka bir anlamı da olsa gerek.

493. s. *ulın-* 'usanmak'. Arat 6602'de *ulındım* "usandım", 1510'da *ulındı* "ah - vah etti", 5243'te *ulunmuş* "kıvranmış" olarak çevirmiştir. Clauson 149'da 5243'teki biçimin K'deki *ulı-* (oku: *olı-*) 'kıvranmak' eylemine bağlanabileceği belirtilmiştir, (krş. Halaç. *holun-* 'dönmek'). Bence KB'deki üç veri de *olın-* 'kıvranmak' olarak yorumlanabilir.

494. s. *uluğad-* 'yükselmek', *uluğadı* 4708. Maddebaşı *uluğad-* olmalıdır, çünkü orta hece düşmesi yalnız çekimli biçimlere özgü değildir, bkz. Clauson 138.

496. s. *unur* 'insan, kudretli insan' verilerinden *unur* 2612'yi Arat 'muvaffak olur' ile karşılamıştır, (<*u-n-*, Arat'ın *Atabetü'l-hakayık* 106. s.daki notuna ve yukarıda *ön-* üzerine düzeltmeye de bkz.).

497. s. *uruğ* 'tohum, nesil, soy, sop' verileri arasında yer alan *uruğluğ* 6033 'vurulmuş, konmuş' anlamındadır, ayrı maddebaşı yapılmalıydı.

499. s. *uşun* 'omuz başı'. Maddebaşının *öşün* olarak düzeltilmesi gerekir, bkz. Clauson 263. KB'de yalnız *öşün kötür-* 'doğrulmak, omuzlarını kaldırmak' deyimini içinde bulunmaktadır, krş. aynı anlamda 4966 *egin kötür-*.

504. s. *üğ-* 'yığmak'. Bence *ük-* okunmalıdır, Krş. Uyg. *yükmek* 'yığın', K *ükme* ve bunun Türkiye Tü.nde atlama (Metathese) ile ortaya çıkan *küme* biçimi. Buna göre *üğük* 'dolmuş, yığılı' da *ükük* olarak düzeltilmelidir.

504. s. *üle-* 'paylaştırmak' verileri arasındaki *ülep* 2322, *üle* olarak düzeltilmelidir. Aynı maddedeki *öz ülep* 1485 metinde *öz ulap* olarak düzeltilmelidir, çünkü *öz ula-* 'bağlanmak, gönül bağlamak, yürekte bağlanmak' anlamında bir deyimdir. Arat da bazı verileri böyle çevirmiştir (krş, 460, 676, 3557, 4489, *Atabetü'l-hakayık* 82, 506). Sadece KB 136'da "dilek ve arzularına kavuşur", *Atabetü'l-hakayık* 506'da "kendilerini üzerler" diye çevirmiştir, bunlar da düzeltilmelidir.

506. s. *üme* 'misafir' Burada belirtmek istediğim DTS'de bu sözcüğün yanlış olarak *ümeg* biçiminde alınmış olduğudur. KB'deki

bütün verilerde belirtme durumu eki (*üme+g*) bulunduğundan DTS'da bu yanlıya düşülmüş olmalıdır. Clauson 156'da belli bir neden gösterilmeksizin *öme* okunmuştur.

507. s. *üstik-* 'istemek'. 4294'te Arat *üstigü* okumuş, 'artan' diye çevirmiştir. Arat'ın okuyuşu metinde de *üstikü* (<*üstik-ü* ulaç) olarak düzeltilmelidir. Bu biçim *bökü* (Arat *bügü*) ile uyaklıdır, (yukarıda 119. s. üzerine düzeltmeye bkz.). Kâşgarlı'nın *öz tik-*'ten bitişme ile ortaya çıktığını bildirdiği bu eylem için bkz. Clauson 243, Clauson, Kâşgarlı'nın açıklamasını kabul ettiği için *ö-* ile okumuştur, oysa kendisinin gösterdiği gibi çağdaş dillerde *ü-* iledir. Bence *üst+ik-* 'üstüne düşmek', 'istemek' biçiminde açıklanması gerekir, (bkz. ATG § 91 *iç+ik-* 'girmek' vb.).

507. s. *üyül-* 'batmak'. Yalnız KB'de bulunan bir eylemdir. Bunu KB *üyük* 'bataklık', K *üyük-* 'saplanmak, batmak', DS 4084 *üyük* (II) 'civık çamur', Tıva. *öyüg* 'bataklık' (A. A. Pal'mbax, *Orus-Tıva Slovar*, Moskva 1954, 47 s. 'boloto') ile birleştirebiliriz. Bu biçimlerin **öy-* 'batmak' kökünden türediği görülüyor. (ayrıca yukarıda *ötülgen* üzerine düzeltmeye bkz.).

507. s. *üyür* 'darı' maddesinin aynı anlamdaki *yür* ile karşılaştırılması gerekir, aşağıya bkz.

511. s. *ya* (F.) 'veya' verileri arasında yer alan *ya* 140 'Yay burcu, Sagittarius' anlamındadır. Öteki burç, gezegen ve yıldız adları gibi ayrı maddebaşı yapılması gerekirdi.

511. s. *ya* 'yay' verileri arasına *ya+sı* 4926a da katılmalıdır, (4926b'deki *yas+ı* doğru olarak *yas* 'zarar' maddesinde yer almıştır).

511. s. *yaçı* 'yaycı' maddesine ait üç veriden ikisinde sözcük 'iyi yay kullanan, iyi ok atan' (2558, 4026), öteki veride ise 'yay yapan usta' (4458) anlamındadır.

516. s. *yakın* 'yakın'. Sözcüğün kimi kez 'akraba, dost' anlamında kullanılmış olduğuna dikkat edilmelidir, (örn. 3433, 4576). Bu maddede *yakınrak* için gösterilen verilerden 2610 dışında hepsi *yakınlık* biçimine aittir.

517. s. *yalın-* 'yanmak', *yalınsunı* 121. Benim yorumuma göre bu eylem 'ışıklanmak, parlamak' anlamına gelmektedir. 121b *yalınsunı körmez karakı otun* "(hükümdarın) görmeyen gözü ilaç sayesinde ışıklansın", (bu yorumu J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the*

Rylands Interlinear Koran Translation tanıtması, TDAYB 1978/79 291-292. s.larda genişçe açıkladım).

518. s. *yalngu-* 'tutuşmak', *yalngudi* 5972. Bence metinde de B'ye göre *yilgüdi* olarak düzeltilip *yilgü-* 'çırpınmak' maddesinde verilmelidir, (aşağıda *yilkit-*, *yilkür-* üzerine düzeltmelere bkz.).

519. s. *yan-* 'dönmek, geri dönmek, geri tepmek; tehdit etmek'. Burada iki ayrı eyleme ait veriler bir araya getirilmiştir, (bkz. Clauson 941 *yan-* (1) 'dönmek', 942 *yan-* (3) 'korkutmak, tehdit etmek'). KB'de *yan-* 'tehdit etmek' yalnız 967 ve 6168'de geçiyor. Arat'ın 1624'te A'ya göre aldığı *yanur* yerine C'deki *barur* yeğlenmelidir. Çünkü *yan-* eyleminin geniş zamanı Karahanlıcada *yan-ur* değil, *yan-ar*'dır.

520. s. *yang* 'merkez, âdet, kaide, tarz'. Çince'den ödünçleme olduğu belirtilmeliydi, bkz. Clauson 940. Bu madde verileri arasında yer alan *yang+ı* 414, 1635, 3581, 6016 *yanğ+ı* "karşılığı" biçiminden orta hece düşmesiyle ortaya çıkmıştır, bu verilerin *yanğ* 'cevap, karşılık' maddesine aktarılması gerekir. Yine 3. kişi iyelik eki almış olarak gösterilen *yang+ı* 5289, *yanğı* 'yeni'dir.

521. s. *yanğı* 'yeni' verileri arasındaki 6388 *yang+ı* "yöntemi" olup *yang* maddesine aktarılmalıdır. 740'ta *yanğı ay* 'hilal' deyiminin bulunduğu belirtilmekteydi.

521. s. *yanğıl-* 'yanılmak' verileri arasına *yanğlur* 4599 eklenmelidir, (Arat *tanğlur* okumuştur, yukarıda *tanğıl-* üzerine düzeltmeye bkz.).

521. s. *yangsağıuçı* 'kıskanan, kıskanç', 5799. Clauson 952'de *tangsağıuçı* olarak düzeltilmesi öneriliyor, bunu uygun bulmuyorum.

522. s. *yangza-* 'ikrar etmek, beyan etmek, kabul ve ifade etmek'. Bu karşılıklar yerine Clauson 953'te verilen 'yansılanmak' alınmalıdır.

522. s. *yangzat-* 'kastetmek, ikrar ettirmek, söyletmek'. Arat'ın çevirisine ve Clauson 953'e göre 'yansılanmak, benzetmek, yakıştırmak' karşılıkları verilmelidir. Bu maddede *yangzat-u* için verilen 460, 485 yanlıştır (bulunamıyor), buna karşılık *yangzat-ur* 273, 613 dizinde eksiktir.

523. s. *yap yaşıl* 'yemyeşil' 2385, Arat'ın çevirisine göre 'mosmor' olarak düzeltilmelidir. Aşağıda gösterildiği gibi *yaşıl* 'mavi' anlamına da gelmektedir, Arat bilinçli olarak 'mosmor' ile karşılamıştır.

523. s. *yapçu-* ‘yapışmak’, *yapçur* 401, 1409. Maddebaşı *yapuş-* olmalıydı; *yapuş-ur* > *yapşur* > *yapçur* gelişmesiyle ortaya çıkan çekimli biçime dayanarak **yapçu-* eyleminin varlığı kabul edilemez. Benzer *þş* > *þç* değişimleri için krş. Clauson 880-81 *yapış-*, *yapşur-*, 447 *taþşur-* (~ *taþçur-*), OTG 34. s. ve dev.

524. s. *yarağçı* ‘usta, chil’ karşılıkları ‘silahtan anlayan, iyi silah kullanan’ olarak düzeltilmelidir. Daha sonra Çağataycada *yarağ*’ın ‘silah’ anlamı yaygınlaşmıştır.

525. s. *yarı* ‘yardım’. Farsça *yāri*’den ödünçleme olduğu belirtilmeliydi. Dolayısıyla KB’de *yari* ve *yariçi* ‘yardımcı’ da okunabilir.

527. s. *yarşı* ‘keser’, 5311. Bu yanılıcı karşılık yerine Clauson 972’de önerildiği gibi ‘ayrılmış, birbirine karşı’ alınmalıdır.

528. s. *yas* ‘zarar’ verileri arasında *yas+ı* biçiminde yer alan 6033 *yası* ‘enli’dir ve ayrı bir maddebaşı yapılmalıdır, (krş. Türkiye Tü. *yassı*). Yine aynı maddede *yas+ı* olarak verilen 4926 *ya+sı* ‘ya-yı’dır ve *ya* ‘yay’ maddesine aktarılmalıdır.

529. s. *yas-* ‘dağıtıp yaymak, ifrata gitmek’, *yasmağu* 3674. Bu karşılıklar yerine ‘gevşetmek, azaltmak’ (bkz. Clauson 973) alınmalı, Arat’ın çevirisi de buna göre düzeltilmelidir: 3674b “(önceki) ibadete güvenip ibadeti azaltmamalıdır”, yani yeterince ibadet ettim deyip gevşek davranmak olmaz, denmek istenmiştir.

530. s. *yaşıl* ‘yeşil’ karşılığı yeterli değildir. Sözcük yalnız 67, 68 ve belki 120’de gerçekten ‘yeşil’ anlamına gelmektedir. Öteki 23 veride hep ‘mavi’ anlamındadır; *yaşıl suv* ‘mavi su’, *yaşıl kök* ‘mavi gök’. Buna göre Arat 2385’te haklı olarak *yam yaşıl*’ı ‘mosmor’ ile karşılamıştır.

531. s. *yat-* ‘yatmak’ verilerinden *yatar* 1528 metinde de *yiter* olarak düzeltilmeli, bu veri *yit-* ‘kaybolmak’ maddesine geçirilmelidir. Çünkü Karahanlıcada *yat-* eyleminin geniş zamanı *yat-ar* değildir, *yat-ur*’dur. 1528b *yorırda yiter atı keslür sözi* ‘yaşarken adı kaybolur, ondan söz edilmez olur’ diye anlaşılmalıdır, (yukarıda *et* üzerine düzeltmeye de bkz.).

532. s. *yatğal-* ‘uyumak üzere olmak’, *yatğal-ır* 5953. Bu maddebaşı çıkartılarak veri *yat-ğalır* biçiminde *yat-* maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *alğal-* üzerine düzeltmeye bkz.).

532. s. *yaw-* ‘yaklaştırmak, yakınlaştırmak, getirmek’, *yaw-ar* 2409. Öteki kaynaklarda böyle bir eyleme rastlanmaz, (*Atebetü’l-hakayık*

379. satırdaki *yawu-* <*yaġu-* ‘yaklaşmak’ ile tabii karşılaştıramayız). Bu sözcük B’ye göre metne alınmıştır, ancak B’de dize bozuktur, A ve C’de bunun yerine *yıġar* bulunmaktadır, fakat bu dizenin 2408 ile uyaklı olması gerektiğinden *yıġar*’ı metne almak pek uygun olmaz, belki *yawa-r* “yumuşatır, uysallaştırır” olarak yorumlamak daha iyi olacaktır. Ne var ki, *yava-* şimdiye değin başka metinlerde görülmemiştir, ancak krş. *yava-ş*, ‘sakin, uysal’, *yava-l-* ‘sakinleşmek’, bkz. Clauson 877, 880.

532. s. *yawa* ‘heder, boşu boşuna, lüzumsuz’. Clauson 871’de bir bakıma haklı olarak Fa. *yāva*’dan ödünçleme olduğu belirtilmiştir. Fakat Türkçede *yavġan*, *yavız*, *yavrı-*, *yavlak*, *yaman* (< *yamman < *yavman) sözcüklerinin bulunması **yav-* ‘kötüleşmek’ kökünün varlığını düşündürmekte ve Fa. *yāva*’nın gerçekte Türkçeden bir ödünçleme olabileceğini akla getirmektedir, (G. Doerfer - S. Tezcan, *Wörterbuch des Chaladsch*, Budapest 1980, 221 s. *yavġān* maddesine de bkz.).

533. s. *yay-* ‘yaymak’ ve *yayıl-* ‘yayılmak, sarsılmak’. Bu maddelerdeki ‘yaymak’, ‘yayılmak’ karşılıkları yanıltıcıdır. Çünkü KB’deki bu eylemlerin Türkiye Tü. yazı dilindeki *yay-* (<*yad-*), *yayıl-* (<*yadıl-*) ile ilgisi yoktur. Eski Tü. ve Karahanlıcadaki *ya:y-* ‘sarsmak, çalkalamak eyleminin yeni dillerdeki biçimleri için bkz. Räsänen EW 179 Türk. *ya:y-* vb.). DS 4213 *yay-* (III) ‘yayıġı çalkalamak’, en eskicil biçim Halaç. *yā-* ‘yayık çalkalamak’tır.

533. s. *yaz-* ‘çözmek’ verilerinden 1809’da *kaş köz yaz-* ‘kaşı gözü gevşetmek = yüzü gülmek’, 80’de *yüz yaz-* ‘yüz gevşetmek = sevinmek’ deyimlerinin geçtiğine dikkati çekmek gerekir.

534. s. *yazuk* ‘suç, günah’ verilerinden 6114’te *yazuk* ‘çözük, açılmış’ anlamındadır ve *kaş yazuk tut-* ‘kaşını gevşetmek = yüzü gülmek’ deyiminde geçmektedir. Bunun ayrı bir maddebaşı yapılması gerekir.

535. s. daki *yem* ‘yem’ ile 544. s. daki *yim* ‘yemek’ maddeleri arasında gönderme yapılarak bu sözcükler birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Gerçekte Clauson 933 ve devamında belirtildiği üzere bunlar iki ayrı sözcüktür. Çoğu kez *ot* ile birlikte kullanılan *yem* ‘güzel kokulu ot, yem’ Clauson’a göre *em*’in bir yan biçimidir. Daha önce Bang da Mancuca *yemin* ‘bir doz ilaç’ ile Tü. *em* ‘ilaç’ı karşılaştırarak aynı kaniya varmıştı, bkz. W. Bang “Türkisches Lehngut im Mandschurischen”, *Ungarische Jahrbücher* 4, 1924, 17. s. ve dev., TMEN II, Nr. 665.

Buna karşı *yim* (oku: *yém*) ‘yiyim, yiyecek’ *yé-* eyleminden *-m* ile türemiştir.

536. s. *yet-* ‘yetişmek, erişmek, kâfi gelmek’ verilerinden *yetip* 4782 metinde C ve A’daki yazılışlar göz önüne alınarak *titip* biçiminde düzeltilmeli, bu veri dizine eklenmesi gereken *tit-* ‘vaz geçmek’ (bkz. Clauson 450 *tít-* 1) maddesine aktarılmalıdır. Buna göre 4782b *tilep bulmadım tip titip yanmağul* “isteyip bulmadım deyip vaz geçip dönme” biçiminde düzeltilmelidir.

Aynı maddeye *yetümez* 5362’nin eklenmesi gerekir, (yukarıda *tuyu-* üzerine düzeltmeye bkz.).

536. s. *yetgel-* ‘yetişmek üzre olmak’, *yetgel-ir* 6167. Bu madde çıkartılarak veri *yet-gelir* biçiminde *yet-* maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *algál-* üzerine düzeltmeye bkz.).

536. s. *yetiz* ‘geniş, enli’ 3416. Bu veri yalnız B ve C’de vardır, A’da eksiktir. İki nüshada da *tepiiz* ‘kıskanç’ yerine istinsah yanlış olmalı, bu metne çok daha iyi uyuyor. *yetiz* ~ *yétiz* ‘enli’ sözcüğü Karahanlıcada vardır, fakat bu metne uymadığı gibi KB’de *yitiz* olarak yazılması beklenirdi.

541. s. *yi-* ‘yemek’ verileri arasına *yi-r* 23 ve 1532 de katılmalıdır, (yukarıda *bir* ve *ıç-* üzerine düzeltmelere bkz.).

Aynı madde verileri arasında yer alan *yigü* birçok örnekte (örn. 495, 3924, 3926, 3761) ortaç değil, *-GU* yapım ekiyle ‘yiyecek, yemek’ anlamına türetme olduğu için ayrı maddebaşı yapılmalıydı.

543. s. *yig* ‘yeğ, iyi, daha iyi’ maddesi verilerinden 13’ü (632, 849, 1054, 1998, 2443, 2848, 2861, 2930, 2931, 4035a-b, 4614a-b) bu maddeden çıkartılarak dizine eklenmesi gereken *yig* ‘çiğ’ maddesine aktarılmalıdır.

543. s. *yiglik* ‘iyilik’ verilerinden 2848, dizine eklenmesi gereken *yiglik* ‘çiğlik’ maddesine aktarılmalıdır.

543. s. *yigeğ-* ‘artmak’, *yigeğür* 4705. Bu yalnız serbest çeviride geçerli olan karşılıktır, dizine ‘üstünleşmek’ karşılığının alınması gerekirdi.

544. s. *yil* ‘yel, rüzgâr’ verilerinden 2097’de *yil bol-* ‘heba olmak, yitip gitmek’ deyiminin bulunduğu dikkati çekmek gerekir.

544. s. *yilkür-* ‘uçuşmak’, *yilkürer* 74. Maddebaşı *yilgür-*, karşılık da ‘çırpınmak’ olarak düzeltilmelidir, (yukarıda *yalngu-*, aşağıda *yilkit-*, *yilküt-* üzerine düzeltmelere bkz.).

544. s. *yilkit-* ve *yilküt-* 'heyecanlandırmak', iki maddebaşı da *yilgüt-* olarak düzeltilmelidir. Birbirleriyle ilgili oldukları açıkça görülen şu benzer biçimleri buluyoruz:

ilgün-: Clauson 143 = W. Bang - A. v. Gabain, "Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott", Ungarische Jahrbücher 8, 1928, 249. s. 8. satır *ilgünmekin* 'sallanmasıyla'. BTT II 218. satır *isig özlerin tükel ilgünü umazlar* "vücutlarını hiç mi hiç kıpırdatamazlar (?)". (Röhrborn *ilginü* okumuş, *il-* kökünden *il-gin-* 'asılmak' olarak yorumlamış, fakat dipnotta *ilgünü* de okunabileceğini belirtmiştir. M. Erdal, *Voice and Case in Old Turkic*, Jerusalem 1976, 147. s.da *ilgün-* okuyuşunu yeğliyor).

ilgüt-: P. Zieme, "Zwei Textergänzungen zu A. von Le Coq's Türkische Manichaica aus Chotscho III", Rocznik Orientalistyczny 32, 1969, 9. s. I/37. satır *ilg|tzün*, Zieme *ilg(ä)tzün*, M. Erdal ise (*Voice and Case in Old Turkic*, 147. s.) *ilg(ü)tzün* okumuşlardır. Çok yıpranmış ve eksik bir parça üzerinde bulunduğundan anlam verilemiyor.

yilgü-: KB 5972 *köngül yilgüdi* "gönül çırpındı, heyecanlandı", (B'de böyle, C'de *yalngudı*, A'da *yğ-lati*).

yilgür-: KB 74 *yilgürer* 'çırpınır', (B'de böyle, A'da *yel-küler*, C'de eksik). KB 3329 *köngül yilgürer* "gönül çırpınır, heyecanlanır" (B'de böyle, C'de ilk harf noktasız, A'da eksik).

yilgüt-: KB 3104 *köngül yilgütür* (B ve C'de böyle, A'da eksik). KB 3540 *köngül yilgütür* (C'de böyle, A'da *köngül yil-gidür*, B *özin belgütür*). KB 3567 *köngül yilgütür* "gönül çırpınır, heyecanlanır" (C'de böyle, A'da *köngül yilgidür*, B'de eksik).

Bu biçimleri birbirleriyle karşılaştırınca bunların **ilgü-* ~ *yilgü-*'ten *-n-*, *-r-* ve *-t-* ile genişletilmiş oldukları anlaşılıyor, *yilgü-r-* ve *yilgü-t-* biçimlerindeki ettirgen çatı ekleri Eski Osm.daki *segir-t-*, *örür-t-* biçimlerinde olduğu gibi gerçek ettirgen anlamıyla değil, pekiştirme anlamıyla kullanılmış olsa gerek.

544. s. *yim* 'yemek' verilerinden 5600 *yim* metinde de *yem* olarak düzeltilmeli ve *yem* maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *yem* üzerine nota bkz.). Dizinde gösterilen 5605 *yim* ise yanlıştır (bulunamıyor).

547. s. *yirin-* 'iğrenmek', *yirin-di* 5327. Bu sözcük beyitte *ajun'*ü nitelediğine göre belirli geçmiş zaman olması olanaksızdır. Arat

yirindi'yi 'hakir' ile karşılamıştır, Clauson 971'de (*yérindi*) aynı anlam verilmiştir. (Clauson *yerin-*'ten *-di* ile türemiş ad sayıyor, bence *yer-*'ten *-ÜndI* ile türediğini kabul etmek daha doğrudur), krş. *Uigurica III 73/26 yirintilig* 'iğrenilecek, iğrenç' (DTS 258'de aynı veri *yérindilik* 'nefret, iğrenti' olarak yorumlanmıştır). Öte yandan KB'deki sözcüğün her üç nüshadaki yazılışına bakarak bunu *yarındı* okumak da mümkündür, krş. DS 4186 *yarıntı* 'utanmaz'.

547. s. *yiriş-* 'gülümsemek'. Clauson 972'de *yéřiş-* okunmuştur. Oysa Türkm. *yırşar-* (*yırşart-*, *yırşarıl-*) 'gülümsemek' ve belki Türkiye Tü. *yılış-* (*-l-<-r-* ?) ile karşılaştırılıp *yiriş-* okumak daha uygundur.

547. s. *yış* 'gayret', *yış kıl-* 2959. Gerçekte B ve C'de noktalar eksiktir, A'da ise bu beyit yoktur, bu yüzden okunuşu kesin değildir, Arat metnin gelişine göre anlam vermiştir. Bence bunu *tiş kıl-* 'bilemek' diye yorumlamak daha iyi olacaktır. Bu deyiimi doğrudan doğruya eski kaynaklarda ve sözlüklerde bulamıyoruz, fakat *tişe-* 'bilemek, keskinleştirmek, değirmen taşına diş açmak' (<*tiş+e-*) gerek eski kaynaklarda, gerekse yeni Türk dillerinde yaygın bir eylemdir, (bkz. Clauson 560, DS 1522 *dişe-*, Kazan Tatar. *téşe-* vb.). Bu düzeltme önerim doğruysa, 2959 *tapuğ kılmaq emgek katıg iş bolur/munu bilse begler tapuğ tiş kılur* "Hizmet etmek zahmetli ve güç bir iştir, beyler bunu takdir ederlerse, hizmeti (hizmet etme isteğini) bilemiş olurlar" diye anlaşılmalıdır.

548. s. *yışın* 'çökük, çökmüş', *yışın kıl-* 4675. Arat çevirmeden bırakmıştır, okunuşu da kesin değildir (C'de ilk harf noktasız, B'de *işin*, A'da *yaşın*). Krş. Kırgız. Yudahin 285 *cışıl-* 'zayıflamak' (orada verilen örnek de KB'deki dizeye benzerlik gösteriyor: *kızıl toru betteri, aq cuumal çalıp, cışılıp kalğan* "al pembe yanakları soluklaşıp zayıflamış", KB 4675b *kılur ig kişining yüzini yışın* "hastalık insanın yüzünü çökertir, zayıflatır (?)". Bu birleştirme doğruysa KB'deki sözcüğü *yışın* okumak ve *yış-* eyleminden *-n* ile bir sıfat olarak açıklamak gerekir, dizinde verilen anlam uygundur.

548. s. *yit-* 'yitmek, kaybolmak' verileri arasına 1528 *yit-er* de alınmalıdır, (yukarıda *yat-* üzerine düzeltmeye bkz.).

548. s. *yitim* 'tamam', 4585. Arat bu beyitteki *yarım yitim*'i 'yarım yamalak' ile karşıladığına göre *yitim*'e 'tamam' değil, 'eksik' anlamını vermek gerekir. Belki *yit-im* 'kayba uğramış, eksilmiş' olarak açık-

lamalıyız, krş. Türkm. *yitirim bol*– ‘kaybolmak’, *yitirim ét*– ‘kaybetmek, yok etmek’.

549. s. *yoduğ* ‘iftira, iftira edilen’. Bu sözcüğe ait 24 veriden 21’ini Arat ‘âfet, felâket, zarar’ ile karşılamış, yalnız 1400’de ‘pişmanlık’, 1452’de ‘suç’, 1956’da ‘iftira’ olarak çevirmiştir, bunlar da ‘felaket, zarar’ olarak düzeltilmeli, 1400b “hayat tükendi, (geriye kalan) pişmanlık ve zarardır”, 1452b “senin başına ansızın bir felaket gelmesin”, 1956b “onun başına ansızın bir felaket gelmemesi için” diye anlaşılmalıdır.

552. s. *yolçı* ‘yolcu’. Bu karşılık çıkartılarak yerine ‘kılavuz, yol gösterici’ alınmalıdır. Arat da böyle çevirmiştir, yalnız 5209’da ‘yoldaş’ ile karşılamıştır, bu da ‘kılavuz’ olarak düzeltilmelidir.

Aynı maddede *yolçı+lar* 4454 olarak gösterilen veri, *yolçıla*– ‘kılavuzluk etmek, yol göstermek’, *yolçıla-r* 4454 biçiminde ayrı bir madde yapılmalıdır.

552. s. *yolun*– ‘sıyrılmak’, *yolun-ur* 662. Gerçekte üç nüshada da bulunmayan, Arat’ın kendi takdiriyle metne aldığı bir biçimdir, anlamca da metne uygun olduğu söylenemez (A *çuw-runur*, B *tezgînür*, C *yükülünür* –çizinti ve eklemeye, tıpkıbasıma bkz.). Arat’ın yorumunu kabul etsek bile, okuyuşu *yulun*– olarak düzeltmek gerekir, (krş. *yul*–, *yuluğ* vb., bkz. Clauson 931). Fakat bence B’deki *tezgînür* biçimini metne almak daha uygun olacaktır.

553. s. *yori*– ‘yürümek, varmak’. Sık sık ‘yaşamak, ömür sürmek, davranmak’ anlamlarına da geldiği belirtilmelidir (bkz. örn. 234. beyit) Aynı maddede 2. kişiye buyruk olarak gösterilen *yori* 5378’i Arat çevirmeden bırakmıştır: *kalıkta uçuglı kara kuş yori | seningdin keçümez aya kök böri* Arat “Havada uçan kuş sürüleri . . . , ey bozkurt canlarını senin elinden kurtaramazlar”. (Arat’ın çevirisine niçin ‘sürüleri’ sözcüğünü kattığı anlaşılıyor.) K’den ve KB’deki öteki verilerden *kara kuş*’un ‘kartal’ olduğunu biliyoruz, bence buradaki *yori* da ‘kuzukapan kartal’ anlamında kullanılmıştır, krş. Kırgız. Yudahin 262 *coru* ‘kuzukapan kartal’, (Türkçe öteki adlar: *sakallı akbaba*, *kuzukartalı*, Lat. *gypaetus barbatus*, Rus. *grif*, *yagnyatnik*, Alm. *Lämmergeier*). İrk Bitig 59. satırdaki (XL) *ori*’nin da KB’deki *yori*’nin bir yan biçimi olduğu anlaşılıyor. (İrk Bitig’in bu bölümünün en son yorumu için bkz. J. Hamilton, “Sur deux présages de l’İrq Bitig”, *Quand le Crible était dans la Paille. . . , Hommage à Pertev Naili Boratav*,

Paris 1978, 252. s. ve dev.) Irk Bitig'deki *talım orı yarınça yasıçın yalım kayığ yara uruban yalñusun yoriyur* cümlesini ben şöyle yorumluyorum: “Yırtıcı kuzukapan, kürekkemiği kadar geniş ok temreniyle (= gagasıyla) yalçın kayayı yarararak vurup yalnız başına yaşıyor”.

554. s. *yoriğa* ‘yürüyen’ karşılığı yerine Arat’ın çevirisinde olduğu gibi ‘rahvan, yorga’ alınmalıdır, bkz. Clauson 964.

555. s. *yort-* ‘bir işe başlamak üzere yürümek’ karşılığı yerine ‘at sürmek, atla gitmek, sefer etmek’ alınmalıdır.

556. s. *yul-* ‘kurtulmak’, *yul-ur* 3465. *yul-* ‘koparmak, kurtarmak’ eylemi her zaman geçişlidir ve geniş zamanı Karahanlıcada *yul-ar* biçimindedir, (bkz. K III 64, KB 4789, 6100, Clauson 918). KB 3465’teki sözcük *yu* :- ‘yıkamak’tan edilgen *yu* :l- temizlenmek, yıkanmak, arınmak’ olmalıdır, krş. Kırgız. Yudahin 271 *cuul-* ‘yıkanmak’, ayrıca krş. Codex Cumanicus *yazıklarımıznu yudı* “günahlarımızı yıkadı”. Buna göre KB 3465b *yazukı yulur* “günahı temizlenir, yıkanır” olarak anlaşılmalıdır.

557. s. *yula* ‘kandil’. Arat hep ‘meşale’ ile karşılaşmış, yalnız B-41’de ‘çerag’ ile çevirmiştir. Dizinde de ‘meşale’ karşılığının verilmesi gerekirdi.

Aynı madde verilerinden *yula* 1263, 5592, *yul-* ‘kurtarmak’ eyleminden 2. kişiye buyruk ve dize sonu ünlemesi (*yul a!*) olup *yul-* maddesine aktarılmalıdır.

557. s. *yuluğ* ‘fide, feda, kurban’ verilerinden 1603, 1768, 2409, 2411, 2432, 3932, 5517, 5793, 6099’da *yuluğ kıl-* ‘feda etmek’ birleşik eyleminin bulunduğunu belirtmek gerekir. 1736’da *yuluğ*, Eski Uyğurcada olduğu gibi ‘ticaret, alış veriş’ anlamında kullanılmış olabilir. Arat burada serbest bir yorum yapmıştır. Bence 1736b *kayusı turada yuluğda kırır* “bazısı kalede, alış verişte (= ticaretle uğraşarak) yaşlanır” diye anlaşılmalıdır.

559. *yuwul-* ‘akıtmak’ karşılığı yerine ‘(gözyaşı) yuvarlanmak, dökülmek’ karşılıkları alınmalıdır.

562. s. *yür* ‘bir darı cinsi (?)’, (3 veri). Bence *üyür*’ün önses ünlüsünü yitirmiş biçimidir ve doğrudan doğruya ‘darı’ anlamına gelmektedir, (*üyür* > *yür*). K’de gösterilen *yügür* ve *ügür* biçimleri de vardır, bkz. Clauson 275 ve dev. Clauson bunları lehçe ayrılıkları saymıştır, KB 4768 ve 4769’daki *yür*’leri ise *yör-* ‘çözmek’ eyleminden 2. kişiye buyruk

olarak kabul etmiştir, bkz. Clauson 955. Fakat bu doğru olamaz, özellikle bu beyitleri KB 3612 ile karşılaştırınca *yür*'ün 'darı' anlamında olduğu açıkça görülmektedir. (Bu sözcüğün Uygurca metinlerdeki yazılışı ve kullanılışı için bkz. N. Yamada, "Uigur Documents of Sale and Loan Contracts Brought by Otani Expeditions", Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 23, 1964, 78. s. not 2. 2.)

562. s. *yüz* 'yüz, çehre' verileri arasında yer alan *yüz* 270, 6623, 'yüz (sayı)' anlamındadır ve bu maddeye aktarılmalıdır.

Aynı maddede şu deyimlerin gösterilmesi gerekirdi; *yüz aç*- 'ilk kez yüzünü göstermek' 3839, *yüz yaz*- 'sevinmek' 80, *yüz ur*- 'yönelmek' 475, 476, 578, 599, 951, 1632, *yüz açuk tut*- 'güler yüz göstermek' 500, *yüz ewür*- 'yüz çevirmek, ilgilenmez olmak' 649, 718, 2373, 3148, 3203, 3205, *yüz kıl*- 'yüz vermek, davranmak, muamele etmek' 1200, 4841, *yüz kızıl kıl*- 'başarı göstermek' 2483, *yüz suwı* 'saygınlık, itibar' 737, 2007, 4289, 5516, 5518, 6040, 6108, *yüzi suwluğ* 'saygın, itibarlı' 4524, *yüz suwluğ tut*- 'saygınlığını korumak' 4297, *yüz utru* 'karşı, katında, huzurunda' 4051, 4799, 6033.

563. s. *yüzsüzlük* 'yüzsüzlük', 816. Türkiye Tü.nde büsbütün başka bir anlamı olan 'yüzsüzlük' karşılığı yerine Arat'ın çevirisinde bulunan 'asık suratlılık' alınmalıdır.